

M. Aydın Turan

**“PROMETHE HAREKETİ”NDE KUZEY KAFKASYA MÜLTECİLERİ:
KAFKASYA DAĞLILARI HALK PARTİSİ
(1926-1940)**

“SOVYET MAHKUMU MİLLETLER BLOĞU” : PROMETHE HAREKETİ

Aynı adı taşıyan mitoloji kahramanıyla sembol olunan “*Promethe hareketi*”, geçmişlerindeki politik düşünceleri ve yaklaşımları homojenlikten uzak; literatürde “*Sovyet Doğu Halkları*” terimiyle karşılanan, Rus ya da slav olmayan ve Kırım’dan Kafkasya’ya, Orta Asya ve Ural ile Volga arasındaki bazı bölgelerde yaşayan halklardan ibaret geniş bir etnik yelpazeye¹ mensup kimi siyasi mültecilerin, I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki karmaşık statüko dahilinde bütünüyle politik karakter taşıyarak 1926-1940 döneminde bu statükonun bazı yönlerini değiştirmeye yönelen, asgari müştereklerde birlikteliği yansıtan siyasi harekettir.

Bünyesinde kalabalık Rus muhaceretine yer verilmeyen ve karşımıza ideolojisi, organizasyon modeli, strateji ve metodları, çalışma alanları gibi yönlerden ilginç bir tipoloji çıkaran bu hareketin aktörleri, bolşevik hegemonyasını kabul etmeyerek yaşadıkları topraklardan ayrılan bazı mülteciler ile başta Polonya olmak üzere, Avrupa’nın Sovyet karşıtı resmi ya da gayriresmi siyasi ve akademik odakları idi.

Birinci kategoride yer alan mülteciler, Rusya’da monarşinin çöküşünü ifade eden 1917 Şubat ihtilalini olumlu karşılayıp “*demokratik Rusya Cumhuriyeti*”nin kurulmasına omuz veren, ancak “*geçici hükümetler*”in tutarsız politikalarına zaman içinde tavır takınan, genelde orta sınıflardan gelen entelijansiya mensuplarıydı. Hemen hepsi, eski imparatorluk coğrafyasında köklü bir siyasal dönüşümü simgeleyen Ekim 1917 Bolşevik İhtilaline cephe alarak, kendi ülkelerinde 1920-1921 dönemine dek süren “*milli bağımsızlık*” hareketlerinde rol oynayan insanlardı². Ve yine, mültecilerin hemen hepsi 1920-1921 döneminde bolşevik hegemonyasının kesinleşmesinden sonra, uzlaşma imkanlarının kalmadığı atmosferde topraklarını terkederek dramatik “*mülteci*” yaşantılarına başlamışlardı³. Bu yaşantının batıdaki merkezleri ise, Paris, Prag ve Varşova olmuştu.

“*Promethe hareketi*”nin ikinci kategoride yer alan en önemli aktörü ise, I. Dünya Savaşı’nın karmaşa ortamında bağımsızlığına kavuşan, uzun dönemler boyu Almanya ve Rusya tarafından temsil edilen farklı çıkarların arasına sıkışmışlığın derin yaralarını taşıyan Polonya idi. İlk büyük savaş, modern Polonya için adeta dönüm noktasıydı. Pilsudski ve Dmowski liderliğindeki iki büyük grubun yoğun çekişmeleriyle süren iktidar oyununu, Kohn’un “*şiddet ve kin şarkıcısı*” dediği⁴ “*Polonya Sosyalist Partisi*” lideri Pilsudski kazanmıştı. 1920 yazında Varşova’nın kurtarılmasında olağanüstü gayretleriyle karizma kazanan Pilsudski, avantajını kullanarak iktidara uzanırken, arkasında sosyalistlerin ve işçilerin desteği vardı. “*Devleti yaratan millet değil, milleti yaratan devlettir*” sözleriyle ün yapan Polonya lideri⁵ 1926’da diktatörlüğünü ilan etmiş⁶, özünde kırsal bir ülke olan Polonya’da kuramsal olarak mevcut çok partili hayata müdahalede bulunmamış, muhalefet gazetelerini hoş görmüş ve ekonomik yaşam üzerinde bütüncül bir siyaset uygulamamıştı⁷. Dış politikasını büyük ölçüde Fransa’ya yaslayan Pilsudski’nin ülkesi, onun 1935’de ölümüne dek siyasal çalkantılardan uzak kalmıştı⁸.

1921 ilkbaharında Batılı devletlerin Sovyetlere saldırıya geçmesini bekleyen Pilsudski, bu gerçekleşmediği takdirde “*ilk hamlede kurtulmaları daima mümkün olan Ukrayna, Kırım ve Kafkasya’nın kurtuluşlarının bugünkü nesiller tarafından görülemeyeceğini*” söylüyordu⁹. Hala imparatorluk geleneğini sürdüren Sovyetlerin yıkılmaması Polonya için daimi bir tehditti ve “*tarihi misyon*” olarak ülkesini Avrupa’da “*merkezi konum*”a ulaştırmayı seçen Pilsudski’nin bu ideali büyük ölçüde Rusya’nın konumuna endeksliydi.

Çevresinin de paylaştığı düşünceye göre, bağımsızlığın ön koşulu Rus imparatorluğunun dağılmasıydı. O halde, Rusya'ya karşı bütüncül bir mücadele sürdürülmeli, ona karşı tüm hareketlere destek verilmeliydi. Oysa Batılı devletler Pilsudski'nin beklentisini karşılamaktan uzak şekilde, önceleri el altından, daha sonra ise açıktan bolşevik Rusya ile siyasi ya da ekonomik bağlantı kurmakta gecikmediler ve Polonya yine geleneksel Rus tehdidinden kurtulamadı. 1924'te hala ısrarlı girişimlerini sürdüren Pilsudski bir taraftan Polonya'nın İstanbul'daki ateşemiliteri kanalıyla, mülteci liderlere destek verileceğini duyurmuş, öte taraftan da ilginç bir manevrayla Türkiye'ye ittifak önerisinde bulunmuştu. Ancak cumhuriyet kadroları daha "milli mücadele" döneminde "İtilaf kuşatması"na karşı bolşevik Rusya ile politik ilişki kurarak maddi yardım sağlamış, Kafkaslardaki bağımsızlık hareketlerine sıcak bakmamış, buralardaki iktidarları "İtilaf devletlerinin kuklaları" olarak görmüştü¹⁰. Nitekim, Azerbaycan'ın Nisan 1920'de "bolşevikleştirilmesi"nde Ankara'nın direktifleriyle hareket eden Halil Paşa'nın rolü vardı¹¹, Mustafa Kemal 14 Ağustos 1920'de B.M.M. kürsüsünde iki tarafın ortak hareket ettiğini açıklamıştı¹². Bu çerçevede, kuzey komşusunu gücendirmeme politikası takip eden Türkiye, hem kendisinden optimist beklentilere sahip siyasi mültecilerin¹³ çalışmalarına, hem de bir başka devletten, Polonya'dan gelen öneriye mesafeli durmuştu. Ama, kendi topraklarında bulunan mültecilerin başka yerlerde faaliyet göstermesine ses çıkarmamış, hatta bu muhtemel bela kaynaklarının uzaklaşmalarını teşvik etmişti.

Bu noktadan sonra, Polonya Rusya'yı küçük parçalara ayırmak amacıyla, "Beyaz Ruslar ve Ermeniler hariç, Sovyetler Birliği'ndeki bütün Rus olmayan milletleri ihtiva eden Promethe Birliği (Ligue Promethee)"nin¹⁴ organizatörü, siyasi ve ekonomik destekçisi olarak beliriyor; sadece 1926-1936 döneminde, yaklaşık 400 bin dolar tutarındaki bir fonu, kaideten siyasi bir güç oluşturmaması gereken mülteci faaliyetlerine aktarıyordu. 1928'den önce, muhtemelen 1926'da teşekkül eden ve bir klup tarzında çeşitli ülkelerde örgütlenerek anti-bolşevik ve anti-Rus bir çizgide faaliyet gösteren "Promethe Birliği"¹⁵ gerçekte "şemşiyeye bir teşekkül"dü.

Bu katılımcı profili, gelmiş geçmiş en büyük siyasi mülteci hareketi "Promethe"nin haklı şekilde "Rusya mahkumu milletler bloğu" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. 1917-1921 arası dönemde eski Rus imparatorluğu coğrafyasında dikkatleri üzerlerinde toplayan Roman Smal Stotski (Ukraynalı), Mehmet Emin Resulzade, Ali Merdan Topçubaşı (Azeri), Noy Jordanya, Akaki Çenkeli (Gürcü), Mustafa Çokayoğlu (Türkistan), Cafer Seydahmet Kırimer (Kırımlı), Ahmet Tsalıkattı, M. Girey Sunç, Tausultan Şakman (Kuzey Kafkasyalı) gibi simalar da hareketi tanımayı kolaylaştırmaktadır.

Uzun süre, "bağımsız milli devletler"in tesisini amaçlayan birçok mülteci grubun iştirakiyle Ukraynalı siyasetçi Roman Smal Stotski başkanlığında çalışan birliğin merkezi, bu grupların faaliyetlerini uyumlu hale getirme, onların bir strateji ve program dahilinde aktivite göstermesini sağlama işlevini yüklenmişti. Her grubun ikişer asli üye ile temsil edildiği merkez, ortak politikalar ve söylemler üretiyor, "Milletler Cemiyeti" de dahil olmak üzere, her zeminde Sovyet aleyhtarı girişimlerini sürdürüyordu. Örneğin, "Milletler Cemiyeti"nin XV. Oturum Başkanlığı'na (18 Eylül 1934) ve XVI. Oturum Başkanı Eduard Beneş'e verilen notalarda, Sovyetler Birliği'nin cemiyete kabulü sert usulularla protesto edilmişti¹⁶.

"Promethe Birliği", üst yayın olarak "Promethe" mecmuasını neşrederken, her mülteci grup, tümü şuurulu olarak dünya kamuoyunun yankısına göre uyumlanan¹⁷ kendi dergilerini yayınlıyordu. İdil-Ural Boyu mültecileri "Milli Bayrak", Kırımlılar "Emel", Azeriler "İstiklal" ve "Kurtuluş", Gürcüler "Şahartvelo", Türkistanlılar "Yaş Türkistan" dergileri kanalıyla etkili propoganda faaliyeti gerçekleştiriyorlardı. Ayrıca, Varşova Şark Enstitüsü'nün ciddi bir yayını olan "Wschod" (Şark) "Rusya mahkumu milletler"in sesini Avrupa'ya aksettirmekteydi.

Özetle, tarafların karşılıklı çıkarları temelinde şekillenen Promethe hareketi, 1926-1940 arası dönemde süren konjontürün bir ürünü idi. Polonya'nın stratejik kaygıları ve sovyet ideolojisini benimsemeyen sosyal demokrat ve liberal milliyetçilerin beklentileri bu büyük teşkilatın arkaplanını meydana getirmişti.

KAFKASYA DAĞLILARI HALK PARTİSİ

Promethe hareketi ya da birliği içinde Kuzey Kafkasya mültecileri Kafkasya Dağlıları Halk Partisi (KDHP) tarafından temsil edilmişlerdi. Vano Kavtaradze'nin "*aydınlar ve üniversite gençliği arasında vatanı özgürleştirme hareketini*" güçlendirmeye çalışan ve "*sürgünde yıldızı parlayan politik bir örgüt*" olarak tanımladığı bu teşekkül¹⁸ aynı zamanda Kuzey Kafkasya mültecilerinin kurdukları ilk ve tek "*parti*"dir. Önceleri "*Narodnoya Partiya Volnih Gortsev Kavkaza*" (*Hür Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*), daha sonra ise "*Narodnoya Partiya Gortsev Kavkaza*" (*Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*) ünvanını kullanan organizasyon, Barasbi Baytugan'ın kaydına göre, 18 Kasım 1926'de kurulmuştur¹⁹.

1920-1921 göçmenlerinin Batı'da yerleştiği ülkelerden biri olan Polonya, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "*Doğu Sorunu*"nun bir parçası olarak süren Kafkasya problemine ilgi gösteren ve özgürlük mücadelesine destek veren mahfillere sahipti²⁰. Yüzyılımızın ilk çeyreğinde de uzanan bu ilişki²¹ Polonya lideri Pilsudski tarafından "*Promethe*" çizgisinde, yeni bir formatta devam ettirildi.

KDHP hareketinin organizatörü rolünü, Polonyalı siyasetçilerle en azından 1924'ten beri teması bulunan Said Şamil yüklenmişti²². Yine Baytugan'ın anlatımına göre, bu ismin Avrupa'daki Kuzey Kafkasya kolonisi arasına gelişi bir "*heyecan dalgası*" yaratmıştı²³. Said Bey'in Kafkasya'nın en fazla bilinen ailesine mensubiyeti, üstelik dedesi İmam Şamil'in²⁴ dipdiri yaşayan hatrası onun ismini, aralarında Kudüs Müftüsü Hüseyini'den, Hitler'in danışmanı Rosenberg'e kadar birçok politikacı nazarında cazip kılmıştı. İyi bir eğitim alan, genç yaşında Kuzey Kafkasya'ya dönerek "*nominal bir lider*" görüntüsünde²⁵ bağımsızlık mücadelesine iştirak eden Said Şamil "*Rus mahkumu milletler davasıyla yakından ilgilenen*" ve bu alakayı "*Türkiye'ye de resmen bildiren*" Pilsudski liderliğindeki Polonya'nın sağladığı imkanları "*yeni ufuklar*"ın açılması olarak algılamıştı²⁶. Nihayet Said Bey 1926 sonbaharında yanında muazzam bir kitap koleksiyonuyla Varşova'nın yolunu tuttu²⁷.

Varşova artık "*milli faaliyetin hazırlık merkezi ve karargahı*" idi ve partinin temelini Prag'daki "*münever gençler*" oluşturuyordu²⁸. Kuzey Kafkasyalı sosyal demokratlarca saygıyla anılan ve düşünsel beslenme kaynaklarından biri olan Ahmet Tsalıkattı da bozulan sağlığına rağmen harekete destek vermişti²⁹. KDHP'nin görünür liderliğini, bir triumvira şeklinde en azından 1930'lu yıllarda paylaşan Mehmet Girey Sunç, Tausultan Şakman ve İbrahim Çulik de mülteci saflarında dikkat çeken isimlerdi. Balkar kökenli Sunç, 1917 İhtilalinden evvel bugünkü Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçik'te yerel halk mahkemesi üyeliği yapmış, Tiflis'te Çar Naibliği'ne bağlı çeşitli komisyonlarda kendi bölgesiyle ilgili çalışmalarda bulunmuş, bağımsızlık hareketine katılmıştı³⁰. Çulik hakkında bildiklerimiz şimdilik yazılarıyla sınırlıdır. Buna karşılık, sacayağındaki diğer isim Şakman'ın da ülkesinin bağımsızlık hareketinde rol aldığı bilinmektedir. 5 Mart 1917'de Vladikavkaz'da toplanan kurultayın organizatörü olan Şakman "*Birleşik Kafkas Dağlıları Birliği Geçici Merkezi*" üyeliği de yapmıştı³¹. Parti Genel Sekreterliği makamını, 1931'de istifa etmesine rağmen, bu çekilişi kabul edilmeyen Said Şamil işgal ediyordu³².

"*Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*"nin öncülü, Çekoslovakya'da resmi çevrelerin yardımlarını alarak kurulan ve göçmen gençlere burslar, üyelerine sosyal yardımlar tedarik eden "*Soyuz Gortsev Kavkaza*" (*Kafkasya Dağlıları Birliği-KDB*) adlı örgütü³³. 1924-1925 döneminde kısa ömürlü "*Kavkazski Gorets*" adlı dergiyi de yayınlayan KDB bünyesinden Çerkaski, Baytugan, A.B. Kulatti, M.B. Kulatti, Kundukh, Magoma, Bilatti, Bessolt, Kanukati, Zangi, Canbek gençler KDHP'ye iştirak etmişti. Bununla birlikte, partinin kapıları herkese açılmamış, bazı isimler yeni organizasyondan özellikle uzak tutulmuştu. KDHP'nin ilk periyodiği "*Volniye Gortsi*"nin sayfalarında redaktör Aytek Kundukh tarafından sert bir dille eleştirilen KDB başkanı Hatağogu bunlardan biriydi³⁴. Yeni organizasyon bünyesinde bulunan ilginç bir grup da, 1927'de sözleşmeli statüde Polonya Ordusu'nda göreve başlayan Bahaeddin Hurş, Hüseyin Kumuz, Yusuf Umaş gibi isimlerin yer aldığı subaylardı.

Kasım 1926'dan itibaren KDHP merkezi, süratle dağılık diaspora kesiminin teşkilatlanmasına yöneldi. Ortadoğu ülkelerindeki ve açık faaliyetlere izin verilmeyen Türkiye'deki eski ya da yeni Kuzey Kafkasya kolonileri ulaşılabilecek hedefleri teşkil ediyordu. Çok geçmeden bu çalışmada belirgin bir mesafe alınmıştı. Daha 1920'de Kafkasya problemine ilgi gösteren Kral Faysal'dan yardım sağlanmış, Şam'da "*Çerkes Birliği*" (1928), "*Kafkas Cemiyeti*" (1931) ve "*Çerkes Edebiyat Cemiyeti*" (1933), Kahire'de "*Çerkes Kardeşlik Cemiyeti*" (1932) gibi legal yapılanmalarla KDHP faaliyetleri desteklenmişti. Ayrıca, dönem itibarıyla, en seçkin devlet ricali, zengin tabakası Çerkeslerden meydana gelen Mısır'daki koloninin kültürel merkezi, uzun bir dönem "*El-Ezher*" bünyesindeki "*Çerkes Şubesi*" olmuştu. İngiltere ve Fransa'nın ağırlıklı olduğu Ortadoğu bölgesindeki organizasyonda Said Bey'e "*Kafkas Teali Cemiyeti*"³⁵ kurucularından avukat Musa Kazım Bey yardım ediyordu. Rasem Rüşti, Raşid Rüstem, Abdülhamid Galib, Ömer Beytugan, Abdülhamid Hağonduko, Emin Sengug, Blenav Batoko Harun gibi isimler³⁶ Promethe hareketinin ve KDHP'nin yerel liderliğini yaparlarken, Türkiye'de 150'likler listesine alınarak vatandaşlıktan çıkarılan Tarık Mümtaz Göztepe gibi simalar da faaliyetlere iştirak ediyorlardı³⁷. Bu coğrafyadaki en mühim aktivite, "*Çerkes Birliği*"nin KDHP ve Promethe fonlarından yararlanarak 1928'de yayınlamaya başladığı "*Marc*" (*Marj*) gazetesi idi. Dört dilde yayınlanan (Adigece-Fransızca-Arapça-Türkçe) bu gazete 1931'de Suriye hükümetinin emriyle kapanacaktı

En kalabalık Kuzey Kafkasya kolonisinin yaşadığı Türkiye'de ise ne KDHP, ne de başka bir grup legal çalışma yapma olanağı bulamamıştı. Geleneksel Osmanlı yaklaşımına adeta taban tabana zıt bir tutum sergileyen Cumhuriyet Türkiye'sindeki uygun olmayan koşullar, partinin Türkiye'deki açık faaliyetlerini engelliyordu. Sovyetlerle ilişkileri sarsabileceği düşüncesiyle uzun süre bu tarz hareketlere sıcak bakmayan, Türkiye tavizkar davranmayacağını da ortaya koymuştu. Kafkasya'daki tavırları dolayısıyla çağdaşlarının bir kısmınca "*teslimiyetçi*" konumda değerlendirilen ve 1921'de Türkiye'ye yerleşen General Mikail Halil'in³⁸ başına gelenlerin mülteci topluluğu üzerinde olumsuz izler bıraktığı düşünülebilir. Mikail Halil, hemşehrisi General İsa Ruhi Paşa ile birlikte "*Tarikat-i Salahiye*" mensubu olarak suçlanarak "*Ankara İstiklal Mahkemesi*"nde sanık sandalyesine oturtulmuştu³⁹. Çoğunlukla seramonik düzeyde kalan çalışmaların en uç örneği, 1922 yılında "*Kafkas Teali Cemiyeti*"nin kurucularından Dağıstanlı Seyyid Tahir tarafından İstanbul'da yayınlamaya başlanan "*Yeni Kafkasya*" isimli dergi idi. KDHP tarafından "*kardeş yayın*" ilan edilen bu dergi⁴⁰, siyasi sebeplerle Kasım 1927'de yayınına son vermek zorunda kalmıştı⁴¹. Bununla beraber KDHP Türkiye'de eski "*Milli Ajans Müdürü*" Hüseyin Tosun Şaplı, Mehmet Fetgeri Şöenu, Seyyid Tahir, Tevfik Çiper, Ahmet Ali Şurdum gibi isimlerden destek alıyordu.

Yanında iki mülteci Kuzey Kafkasyalıyı müşavir sıfatıyla istihdam eden Arnavutluk Kralı Zogo'nun da KDHP'ye dolaylı ya da dolaysız bazı yardımlar verdiği söylenebilir. Bu müşavirlerden biri askeri danışman olarak görev yapan eski "*Çerkes Süvari Tümeni*" subaylarından Kuşuk Uluguay, diğeri ise, muhtemelen ekonomik-siyasi konularda danışmanlık yapan Gazihan Bessolt idi⁴².

Örgüte doğrudan katılımları tesbit edilememekle birlikte, A.B.D.'ne yerleşen bazı mültecilerin de parti merkeziyle ilişki kurdukları anlaşılmaktadır ki, KDHP yayınlarında "*I.N.*" imzasıyla A.B.D.'ndeki muhacir kolonisine ilişkin haberleri gönderen eski "*Çerkes Süvari Tümeni*" subaylarından İslam Natirbof bunlar arasındadır⁴³.

KAFKASYA DAĞLILARI HALK PARTİSİ'NİN HEDEFLERİ

Kendisini, Sovyet sömürgesi haline getirilen Kuzey Kafkasya'nın bağımsız yaşamasını hedefleyen politik bir teşekkül olarak tanımlayan ve "*birlik ideali*"ne yönelik çalışmalar taahhüt eden KDHP'nin tüzük ve programından her ne kadar mahrum isek de, partinin "*ideoloji*"sine, düşüncelerine ve yaklaşımlarına ilişkin panoromayı, süreli yayınlara bakarak çıkartabilme olanağımız vardır. Benzer şekilde, aktiviteler ve ittifaklar da KDHP'nin karakteristiklerini yakalamayı kolaylaştırmaktadır.

Parti mensuplarına göre, 1917 Rus ihtilaline “hazırlıksız yakalanan” Kuzey Kafkasya⁴⁴ önüne gelen büyük fırsatı kullanamamıştı. 1933’de bir mültecinin kaleminden çıkan satırlar, acımasız bir hesaplaşmanın yapıldığını göstermektedir⁴⁵. Bundan pek farklı olmayan merkezdeki yaklaşım da, gelinen noktayı “başarısızlık” olarak tanımlıyordu. Başarısızlıkta dışsal faktörlerin yanısıra, yüksek politika takip edemeyen, plan ve programdan mahrum kadrolar da rol oynamışlardı.

Kuzey Kafkasya’nın Rus imparatorluğu’na dahil edildiği zamanki tarihsel sınırları, güney kısımları komşu cumhuriyetlerle yapılacak anlaşmalarla düzenlemek üzere “siyasal sınırlar”ın da esası kabul eden⁴⁶ KDHP’nin kullandığı diskur, Rus olan herşeye ve Sovyet rejiminin bütün yönlerine; “milli bolşevikler” olarak nitelendirilen yerli “işbirlikçiler”e de karşıtı⁴⁷. Partiyeye göre, Sovyet ve Çarlık idareleri arasında sadece renk farkı bulunmakta; “sömürgeci” karakter süregitmektedir. Ülkenin demografik görünümünü farklılaştıran kolonize siyaseti devam etmekte, çeşitli dil grupları yaratılarak milli kültüre sistematik darbeler atılmakta, ekonomik kaynaklar hakim unsur Ruslar lehine kullanılmaktadır. Sovyet yönetimi, halkın arzusu hilafına, ülkede tarihsel sınırları kucaklamaktan uzak ve “parçala ve hükmet” politikasını yansıtan “bir çok muhtar vilayetler” teşkil etmiştir⁴⁸.

“Ulusların kendi kaderini belirleme hakkı”nı söylemine dahil eden KDHP, genelde “Rusya mahkumu milletlerin”, özelde de yine aynı konumdaki bütün Kafkasya milletlerinin kader birliğine inanmaktadır. KDHP mensuplarının çeşitli zamanlarda yer yer “rövanşizm” kokan bazı ifadeleri⁴⁹ ve sıklıkla vurgulanan “karşıtlık” zeminleri, partinin reaksiyoner konumuna işaret ediyorsa da, gerçek durumun farklı olduğu söylenebilir. Basite indirildiğinde “siyasal yapı”yla ilişkili “devlet kurma” probleminin yanısıra; siyasal gelişme ve değişimin kültürel boyutuyla daha çok alakalı ve halkın merkezi politik sisteme bir bütün olarak sadakat ve bağlılığını hedefleyen “toplum kurma” sorununa⁵⁰ da eğilimesi bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. KDHP mensupları Renan, Gumpłowicz, Jellinek, Kulezycki, Kommarniki, Şerer gibi yazarların batılı kavramlarını devşirerek geliştirdikleri söylemlerinde, Kuzey Kafkasya halklarının birliğini işliyorlardı. Dil farklarına rağmen bu birlik “asırlardan beri devam eden müşterek tarihi mukadderat, doğrudan komşuluk ve sıkı irtibat sayesinde teşekkül etmiş”ti⁵¹. Soy ve ırk birlikteliğinin dominant olduğu “millet” kavramından bilinçli şekilde kaçınan kadro, bu olguyu psikolojik, sosyolojik ve kültürel eksene oturtmuştu. Kuşatıcı özellikler taşıyan ve “etnik kimlik” yansıtan kısırlıktan uzak “millet”, “soy ve ırk” motifleriyle izah edilemeyecek, “tarihsel ve kültürel bir bütünlük”tü.

Parti programının ana hatlarının verildiği Mart 1927 tarihli bildiriye göre, KDHP, Kuzey Kafkasya coğrafyasında, “milli devlet” opsiyonunu benimsemekte ve 1917 Andi Kurultayı’ndaki (18 Eylül 1917) kararlara ters düşmeyen “Bağımsız Kuzey Kafkasya Federatif Cumhuriyeti”nin kurulmasını temel hedef ilan etmektedir. Sözkonusu bildiride ırk, cinsiyet ve inanç ayırımı yapılmaksızın herkese genel seçim hakkının tanınacağı, tüm özgürlüklerin temin edileceği, yeraltı zenginliklerinin millileştirileceği, bütün toprakların halka devredileceği, doğal zenginliklerin işlenmesinde özel sermaye ve girişime kolaylık tanınacağı, ülkenin gelişme sürecinde ticari ve endüstriyel faaliyetlere öncelik verileceği deklere edilmiştir⁵².

Belirtilen hedeflerin gerçekleşmesi ise, dünya dengelerinde farklılaşmalara yol açacak yeni bir hareketliliğe, patlayacak bir dünya savaşına endekslenmişti. Diğer mülteci teşkilatları gibi KDHP de, bu beklentisini açıkça dile getirmekten kaçınmamıştı: “Biz yeni bir harbi sabırsızlıkla bekliyoruz. (...) Bu muhtemel harbin neticesi bizce meydandadır: harp Rusya’nın parçalanmasıyla sona erecektir”⁵³.

KDHP’nin “devlet”, “siyasal sistem” ve “siyasal rejim” olgularıyla alakalı yaklaşımları ise, en azından kuramsal düzeyde “vatandaşlık hukuku”nun cari olduğu batının çoğulcu tipolojilerine yakın gözükmektedir. “Halkın kendi kaderini belirme hakkı”nın ve geleceğe emin adımlarla yolalabilmenin bir ifadesi halinde değerlendirilen “devletleşme”ye asla bir “kudsiyet” izafe

edilmemiş; bu tarz yaklaşımlarda başta Varşova Şark Enstitüsü Başkanı Sedletski olmak üzere emigrasyon dışındaki bazı isimlerden de destek alınmıştı⁵⁴.

Son tahlilde, "belli bir coğrafyayı paylaşma"nın ve "vatandaşlık" olgusunun ağır bastığı, bir ülke hedefi gösteriliyordu ve "Hür Kuzey Kafkasya'da bir Avar, bir Kabardin, bir Balkar, bir Osetin, bir Çeçen, bir Kumuk vs. değil, ancak Kuzey Kafkasyalı olmalıdır"⁵⁵ şeklindeki sözler aslında, "Kuzey Kafkasya Milleti" yaratılmasına ilişkin ciddi bir öneri idi.

1930'lu yılların ortalarına kadar revaç gören "federal yapılanma" düşüncesi⁵⁶ Avrupa odaklı etkilerle giderek dışlanmış, buna karşılık merkezîyetçi eğilim belirginleşmişti. Nitekim, bir "Kuzey Kafkasya Milleti"nin varlığından hareket eden Balı Bilatti, ülke için "en iyi politik kuruluş şeklinin, bazılarının savunduğu federalizm değil, belki de yerinden yönetimli ve bazı eyaletlere verilecek özerklikle donanmış üniter bir devlet sistemi" olduğunu yazacaktır⁵⁷.

"ORTAK DİL" VE "RESMİ LİSAN"A İLİŞKİN ARAYIŞ: "KUZEY KAFKASYA DİLLERİ KOMİSYONU"

"Kuzey Kafkasyalıların temel problemleri arasında dil meselesinin yeri ne idi ve bunca farklı lisanın bulunduğu bir coğrafyada gelecek nasıl inşa edilebilecekti?" Bir "Kuzey Kafkasya milletini"nden bahseden KDHP kadroları bu tarihsel paradokstan elbette habersiz değillerdi. Nitekim "Gortı Kavkaza"nın ilk Türkçe-Rusça nüshasında "tek bir milli gövde halinde birleşilmesine rağmen", "anlaşmak ve bir rabita, ilişki kurmak için" Kuzey Kafkasya halklarının Rus dilini kullanmaları "kaderin acı bir tecellisi" olarak yorumlanmış⁵⁸, "ortak dil" ve "resmi lisan"dan mahrumiyetin "milletleşme sürecini" ağırlaştırılan en önemli unsurlar arasında bulunduğu ifade edilmişti.

Parti problemi ilgili açık bir tavır sergilemekten kaçınmakla birlikte, konunun ehemmiyeti geniş bir tartışmanın yapılmasını gerektiriyordu. 1930'lu yıllarda KDHP "sadece problemin tartışılmasını sağlamak" gibi bir işlevle ve aynı zamanda herhangi bir dil tercihinde "şimdilik taraf olmayacağını" deklere ederek yayın organlarının sayfalarını son derece ilginç, renkli, kimi zaman da sert dozajlı polemiklere açtı⁵⁹. "Ortak dil" arayışlarına yönelik ilk cesaretli çıkış, yer yer güçlü sosyolojik analizleri içeren ve "Şimali Kafkasyalıların Esareti" başlıklı bir makale idi⁶⁰. Türkiye'deki eski muhaceret mensuplarından ve "Abat" mahlasını kullanan bir hukukçu olan Tefik Çiper'e⁶¹ göre, "esaretten kurtulmak", öncelikle ortak alfabe ve resmi lisan meselesinin haline bağlıydı. Problemin birinci ayağı, latin harfleri esas alınarak sonuçlandırılabilirdi. Buna karşılık, Kuzey Kafkasya dillerinin "üstünde", "resmi lisan" için üç alternatif sözkonusu edilebilirdi. Çiper'in ilk alternatifi "Rus veya Türk dili gibi resmîyet kazanmış bir lisanı kabullenmek", ikincisi "Kuzey Kafkasya dillerinden birini resmi dil kabul etmek", üçüncüsü ise "esperantodan esinlenerek yeni bir dil meydana getirip, bunu kabullenmek" şeklinde sıralanıyor, kişisel tercihi ise "birkaç asırda oluşabilecek yapay dil"le ifade ediliyordu⁶².

Bu ilginç yaklaşıma karşılık, partinin diğer mensupları da Hobsbawm ya da Gellner'in "sosyal mühendislik" argümanına uygun gözükene⁶³ farklı düşünceleri dile getirmekten kaçınmamışlardı. Kosta Zangi "müşterek bir devlet diline malik olmanın büyük bir fayda ve kazanç" olmasına rağmen, meselenin kısa dönemde halledilemeyeceğini, "şimdiden kafa yormanın ve tavır almanın da gerekli olmadığını" söylerken⁶⁴; Bilatti İsviçre, Belçika ve "diğer çok dilli milletler"den daha şanslı gördüğü Kuzey Kafkasya'da "millî birlik unsurları çok güçlü olduğu için bu engelin her zaman aşılabileceğini"⁶⁵ belirtiyor, "şimdiki merhalede Kuzey Kafkasya kabilelerinin, kendi 'millî benlik'lerinin muhafazası için en iyi bir silah olan ana dillerini muhafaza etmek mecburiyetinde" bulduklarını, "istiklal elde edildiği, hür millî mevcudiyet devresine girildiği günden itibaren müşterek millî bir dilin vücuda gelmesine şuurlu olarak çalışılması" gerektiğini söylüyordu⁶⁶.

Dergilerin ulaştığı yerlerden gelen mektup ve yazılar, açık bir tavır sergilemekten kaçınan, ancak "devlet" ve "toplum" kurma hedeflerine sahip, dolayısıyla probleme kayıtsız kalması düşünülemeyecek KDHP merkezini şaşırtmış olmalıdır. Nitekim, 1935 kışında, "Kuzey Kafkasya dilleri için ortak bir alfabe düzenlemek" ve "bütün Kuzey Kafkasya kabileleri için ortak bir dil oluşturmak üzere", "Varşova Şark Enstitüsü" bünyesinde Leh akademisyenlerin de katkılarıyla

kurulan "Kuzey Kafkasya Dilleri Komisyonu" problemin algılanışını göstermektedir. "Milletleşme sürecini" hızlandıracak bir unsur olarak "ortak dil" ve "resmi lisan" meselesi Kuzey Kafkasyalılardan Barasbi Baytugan, Balo Bilatti, Mogamed Çukua, Ahmet Canbek, Hüseyin Kumuz, Bahaeddin Hurs, Yusuf Umaş gibi isimlerin yanısıra, Enstitü Başkanı Senatör Stanislav Sedletski, Enstitü Genel Sekreteri Prof. Gurka, Prof. Ponyatovski, Prof. Zayançovski, Prof. Domaşevič gibi Promethe destekçilerinin de katılımıyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

1935 Temmuzuna dek süren komisyon çalışmaları "gelecekte Kuzey Kafkasya'nın ortak devlet dili meselesinin çözümünde bazı pratik materyaller elde edildiği" açıklanarak tamamlanırken, Sovyet hükümetinin o dönemlerde kabul ettiği Latin alfabesi kabul görmüş, karşılaştırmalı çalışmalarda muhtelif yerli diller arasında "100'den fazla ortak kelime" belirlenmiş, bu kelimelerin Kumuk lisanına aktararak "kabilelerarası dil" olarak kullanılması uygun bulunmuştu⁶⁷.

"KAFKASYA KONFEDERASYONU" NUN AKTÖRÜ OLARAK KDHP

"Promethe Birliği" içinde yer alan Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Azerbaycan merkezleri ayrıca, Kafkasya milletleri arasında yakınlaşma ve birliğin sağlanması misyonuna sahip, "Komiteta Nezavisimosti Kavkaza" (Kafkasya İstiklal Komitesi) adlı alt örgütü işletiyorlardı. Üç mülteci teşkilatın Kafkasya'nın bütününe yönelik projesi, 1918'de muvaffak olamayan planın hemen aynıydı. Kafkasya'nın bütününe "yaşamsal çıkarlarının korunması" bir amaç olarak kabul ediliyordu. Tasavvur edilen hedefe yönelik en somut adım ancak 1934'te atılabildi ve 14 Temmuz 1934'de Brüksel'de "Kafkasya Konfederasyon Misakı" imzalandı.

Azerbaycan Milli Merkezi adına M.Emin Resulzade, Ali Merdan Topçubaşı, Gürcistan Milli Merkezi adına Noe Jordania, Akaki Çhenkeli ve Kuzey Kafkasya Milli Merkezi adına Mehmet Girey Sunç, İbrahim Çulik ve Tausultan Şakman tarafından 14 Temmuz 1934'de Brüksel'de imzalanan bu anlaşma, her bir cumhuriyetin milli karakter ve mülki bütünlüğünün muhafaza edildiği, dışta bütün cumhuriyetler namına bir bütün olarak hareket edecek "Kafkasya Konfederasyonu"nu öngörüyordu. Projeye göre, müşterek siyasi ve gümrük sınırları olan bu devletin dış politikası konfederasyonun yetkili organları tarafından idare edilecek, sınırların korunması bu yapıya dahil cumhuriyetlerin ordularından oluşan ve tek kumanda altında bulunacak "konfederasyon ordusuna" bırakılacak, cumhuriyetler arasında çıkabilecek ihtilaflar bütün kararlarına tamamen uyulacak "Konfederasyon Yüksek Mahkemesi"nce çözümlenecek, bu esaslardan hareketle uzmanlar tarafından anayasa projesi hazırlanacaktı. Anlaşmaya ayrıca Ermenistan da katılabilecekti⁶⁸.

Jordania, anlaşmanın akabinde yayınlanan yazısında Kafkasya'yı "bir organizma, coğrafi ve iktisadi bir bütün" olarak tanımlamış, gelinen noktayı "bugünkü savaşla, yarınki zaferin hukuki ifadesi" diye yorumlamıştı⁶⁹. Resulzade ise, prensiplerdeki uzlaşmadan ziyade, ortak teşkilatlanmanın önemine dikkat çekmişti⁷⁰. Anlaşmaya Kuzey Kafkasya adına imza koyanlardan Çulik de "müşterek Kafkasya ruhunun yeniden canlanması" halinde değerlendirdiği gelişmenin "bölgesel bir hadise" olarak kalamayacağını belirtiyordu⁷¹.

Anti-bolşevik Avrupa sahnesinde "Kafkasya Konfederasyonu Anlaşması", Stanislav Matskeviç'in Vilno'da yayınlanan "Slovo" gazetesinde çıkan yazısında da izlendiği gibi ilgiyle karşılanmış; "doğu Avrupa'daki siyasi dengenin, bağımsız bir Kafkasya'nın mevcudiyetine bağlı" olduğu yorumu yapılmıştı. Diğer taraftan, en ilginç yaklaşımlardan biri Polonya Tatarlarının yayın organı "Zycie Tatarskie" mecmuasında sergilenirken, "misakı imza eden Kafkasya halklarının aynı zamanda müslüman ve hristiyan dünyası arasında dahi sembolik bir ittifak yaptığı" belirtilmişti⁷². Buna karşılık, babasının hastalığı dolayısıyla KDHP merkezinden uzun müddet ayrı kalan ve muhtemelen bu girişimdeki Gürcü ağırlığından ve "kendisini kösteklemek üzere" onlara destek veren Azerilerden rahatsızlık duyan Said Şamil, çok sonraları "Ermenistan'ın bu birliğin dışında kalmasını" n aslında "anlaşmazlığın teşhiri" olduğunu söylemiştir⁷³.

KDHP'NİN KARŞIT MÜLTECİ ORGANİZASYONLARLA İLİŞKİLERİ

Rusların “kızıl” ya da “beyaz”ı arasında fark görmeyen KDHP, sovyet rejimi karşıtı olmalarına rağmen Rus mülteci gruplarıyla ilişkilerinde daima mesafeli ve uzlaşmaz bir tavır sergilemişti. 1929 yılında muhaceretin yabancısı olmayan M.Abatsiyev ve H. Hatayev’in⁷⁴ çevresindeki birkaç Kuzey Kafkasyalının kurduğu “*Soyuz Naroda Kavkaza*” (Kafkasya Milletler Birliği) adlı oluşum KDHP yönetimince, Milyukof önderliğindeki “*Rus Demokrat Birliği*”nin uzantısı olarak değerlendirilmiş⁷⁵, “*beyinleri altüst olmuş bu insanlar*” kıyasıyla eleştirilmişti⁷⁶.

Partinin Rus mülteci örgütlerin tamamına yönelik tavrından çok daha sertti, oldukça sağda kalan bazı Ukrayna ve Kazak örgütleri için geçerli olmuştu. Kafkasya topraklarında hak iddia eden, “*sunî izahlar*”ın savunucuları Kazak gruplar “*Rus emperyalizminin oyunlarından kurtulamayan*” ve “*ciddi bir lisanla konuşma*” yapılamayacak unsurlardı⁷⁷. KDHP bundan başka, Konovalts’in liderliğinde Varşova’da faaliyet gösteren “*Ukrayna Milliyetçileri Teşkilatı*” (O.U.N.) ile de kimi zaman alevlenen çekişmelere taraf olmuş, bu grubun hedefleri “*tahakkuk etmekten çok uzak hayaller*” şeklinde eleştirilmişti⁷⁸.

Partinin çekişme içinde olduğu en kuvvetli mülteci organizasyon ise, sabık Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haydar Bammatt’ın çevresinde toplanan rakip “*Kavkaz*” grubu olmuştu. “*Promethe Birliği*”nin ve “*Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*”nin sağında bir teşkilat olan “*Kavkaz*”la⁷⁹ ilişkiler özellikle 1934 yazında “*Kafkasya Konfederasyon Misakı*”nın imzalanmasından sonra sertleşmiş; Bammatt başta Barasbi Baytugan’ı hedef alarak KDHP’yi yıpratmaya çalışırken, KDHP merkezi de kendisini totaliter eğilimlere prim vermekle itham etmiş, “*siyasi bezirganlık*”, “*demagoji*” ve “*ucuz reklam*” yapmakla suçlamıştı⁸⁰.

KDHP’NİN KONFERANS-TOPLANTI VE YAYINLARI

1926-1940 arası dönemde bir dizi aktivite sergileyen “*Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*”nin etkinlikleri birkaç başlık altında toplanabilir. Etkili bir propogandaya yönelik bu çalışmaların araçları konferans, toplantı ve yayınlardan ibaretti. Genelde Çek ve Leh kamuoyunu, üniversite öğrencilerini ve elbette kendi halkını hedefleyen parti, diaspora tarihinin en başarılı örgütü de sayılabilir.

a- Konferanslar-Toplantılar-Merasimler

KDHP’nin konferans etkinlikleri, sıklıkla Varşova’daki “*Instytutu Wschodniego w Warszawie*” (Varşova Şark Enstitüsü) ve “*Promethe Klübü*”, Brno’daki “*Çek-Leh Klübü*” binalarında gerçekleşiyordu. İlk büyük konferans, 1877-1878 Kafkasya başkaldırısının 50. yıldönümü dolayısıyla KDHP Prag teşkilatı tarafından organize edilmiş ve 28 Nisan 1927 günü Graf Oteli’nin büyük salonunda sosyal demokrat, sosyalist devrimci, sosyal federalist mülteci grupların temsilcilerinin de katılımıyla kalabalık bir dinleyici kitlesi karşısında Ahmet Tsalıkkattı “*Borba za volyu gor Kavkaza*” (Kafkas Dağlarının Özgürlük Mücadelesi) başlıklı anlatımı sunmuştu⁸¹. Başta Kullatti kardeşler olmak üzere, parti üyeleri değişik tarihlerde çeşitli konuları işlemişlerdi: Barasbi Baytugan “*Kuzey Kafkasya İntelijansiyasının Geçmişteki Hataları*”⁸², Tambiy Elekhoti “*Partinin Kuzey Kafkasyalılar Arasındaki Rolü*”⁸³, Adil Bek Kulatti “*Kuzey Kafkasya*”⁸⁴, Adil Bek Kulatti “*Leh Muhacirlerinin Türkiye ve Şimali Kafkasya’daki Faaliyetleri*”⁸⁵, Balo Bilatti “*Kafkasya Konfederasyon Misakı’nın Ehemniyeti*”⁸⁶, Mirza Bek Kulatti “*Etnografik Bakımda Kuzey Kafkasya ve Kafkasya*”⁸⁷, Kosta Zangi “*Kafkasya Kadını*”⁸⁸, Mogamed Çukua “*Rus Emperyalizminin Merhaleleri*”⁸⁹, N.H.Bayramlı “*1930’a Kadar Kafkasya’daki İsyen Hareketleri*”⁹⁰.

Konferanslar dışında, çoğunlukla bağımsızlık yıldönümleri dolayısıyla düzenlenen toplantı ve merasim türü etkinliklerde de parti mensupları boy gösteriyordu. Örneğin, KDHP Prag teşkilatı 11 Mayıs 1927’de Kuzey Kafkasya’nın 9. bağımsızlık yıldönümü kutlamalarını organize etmiş, emigrasyonun önemli ismi Tsalıkkattı burada bir konuşma yapmıştı⁹¹. Ukrayna kolonisinin 19 Mayıs 1927’de Prag’daki Graf Oteli’nde Ukrayna Demokratik Cumhuriyeti’nin 10. kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlediği törene AYTEK KUNDUKH KDHP adına katılarak söz almıştı⁹². 11 Mayıs 1930 günü Varşova’da Promethe Klübü merkezinde, klüp başkanı Roman Smal Stodski’nin de iştirak ettiği törende, Kafkasya cumhuriyetlerinin 12. bağımsızlık yıldönümleri

kutlanmış, burada Kuzey Kafkasyalılarından İbrahim Çulık ve Said Şamil, Azerilerden Mehmet Emin Resulzade, Gürcülerden Simon Mdivani birer konuşma yapmıştı⁹³. 12. bağımsızlık yıldönümü dolayısıyla Paris, İstanbul, Prag, Brno, Kuneytre ve Şam'da da benzer merasimler gerçekleşmiştir⁹⁴.

KDHP Genel Sekreteri Said Şamil, Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseyni'nin davetlisi olarak Ayaz İshaki ile birlikte Kudüs'te 7 Aralık 1931'de toplanan İslam Konferansı'na iştirak etmiş⁹⁵, Başkanlık Divanı'na en genç üye olarak seçilerek, burada komünizm aleyhine kararlar çıkmasında etkin rol oynamıştı⁹⁶. Mayıs 1933'te Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilanının 15. yıldönümü dolayısıyla Kafkasyalı kolonilerin bulunduğu şehirlerde kutlama törenleri organize edilmişti, 27 Mayıs 1933'de Promethe dergisi tarafından Paris'te "*salle de la Mutualite*" salonunda düzenlenen törenin benzerleri, 28 Mayıs 1933 günü Varşova ve İstanbul'da yapılmıştı⁹⁷.

Azerbaycan Milli Merkezi'nin önemli isimlerinden Ali Merdan Topçubaşı'nın Paris'teki cenaze merasimine KDHP'yi temsilen Sunç, Şakman ve Çulık bulunmuş; emigrasyondan ayrıca Gen. Y. Hağandoko ile Gen. T. Bekoviç Çerkaski de törene iştirak etmiştir⁹⁸. Tausultan Şakman, defin merasiminde Topçubaşı ile ilgili bir konuşma yapmıştır⁹⁹.

Promethe liderlerince "*keskin görüşlü bir devlet adamı*" ve "*milliyet umdesinin zaferine inanan*" bir önder olarak tanımlanan¹⁰⁰ Polonya lideri Mareşal Pilsudski'nin 12 Mayıs 1935 akşamı ölmesi üzerine "*Kafkasya Konfederasyon Şurası*" 13 Mayıs 1935'te Pilsudski'nin eşine başsağlığı telgrafı çekmiş, KDHP liderlerinden Mehmet Girey Sunç, 15 Mayıs 1935'te Belveder Sarayındaki katafalkı ziyaret etmiş, 17 Mayıs'taki cenaze törenine Kuzey Kafkasya delegasyonu milli bayraklarıyla katılmıştı¹⁰¹. Pilsudski'nin anıt mezara nakli dolayısıyla Temmuz 1935'te gerçekleştirilen törene Kafkasya kolonisi kalabalık bir toplulukla iştirak ederek mezara Kafkasya toprağı serpilmişti¹⁰².

Promethe teşkilatının 31 Mayıs-1 Haziran 1936 günleri arasında Varşova'da düzenlediği "*Dil Kurultayı*"na katılan KDHP, sovyet dil ve kültür siyasetini tel'in eden kararlara imza koymuştur¹⁰³.

b) Süreli Yayınlar

KDHP'nin "*Volnyye Gortsı*" ile başlayıp "*Gortsı Kavkaza*" ve "*Severnıy Kavkaz*" ile devam eden ve yanısıra çeşitli adlarla çıkan süreli yayınları, Canbek'in ifadesine göre, 4-5 kişilik bir grup tarafından organize edilmişti¹⁰⁴. Bu dar kadrodan Baytuğan, Bilatti ve Canbek'i tanıyoruz. A.B.D.'den Filistin'e dek uzanan geniş bir alanda yerleşik Kuzey Kafkasya kolonilerini hedefleyen parti, kimi zaman tek parti dönemi Türkiye'sinde olduğu gibi, engellerle karşılaşılıyordu¹⁰⁵. Buna karşılık, şimdi İsrail sınırları içinde kalan iki Çerkes yerleşim biriminde bile (Kfar-Kama ve Reyhaniye köyleri) KDHP yayınlarının takip edildiği, redaktöre gelen mektuplardan anlaşılmaktadır¹⁰⁶.

Neşredilen dergilerde sıklıkla mahlaslar kullanılması, yazarlara ilişkin bir profil çizilebilmeyi zorlaştırmaktadır. "*Azamat*", "*Hacı Murat*", "*Kuma*", "*Arslan*", "*Doğuj*", "*Cavan*", "*Totraz*", "*Janhot*" ve "*Yeni Muhacir*" gibi takma isimlerin ardındakileri bilememekteyiz. Buna karşılık hem gerçek adlarını, hem de kullandıkları mahlasları bildiğimiz yazarlar, başta Ahmet Tsalıkattı olmak üzere, Elmurza Bekoviç Çerkaski, Said Şamil, Barasbi Baytuğan, Tausultan Şakman, Ahmet Canbek, Canbolat Dzantı, Cemaleddin Kanukati, Gazihan Bessolt, Bahaeddin Hurs, Balo Bilatti, Adil Bek Kulatti, Mirza Bek Kulatti, Mogamed Çukua, Kosta Zangi, Aytek Kundukh, İbrahim Çulık, Ahmet Ali Şurdum, Zübeydet Şhaplı, Blenav Batoko Harun, Tefvik Çiper gibi şahsiyetlerdir¹⁰⁷.

1-*Volnyye Gortsı (Hür Dağlılar)*: KDHP'nin ilk yayın organı olup; emigrasyon içinde manevi ağırlığı büyük, tanınmış bir hukukçu ve yazar olan Ahmet Tsalıkattı'nın gözetiminde ve Aytek Kundukh'un yönetiminde 1927-1928 yılında "*Ruşça*" olarak düzensiz aralıklarla, muhtemelen 6

sayı yayınlanabilmişti¹⁰⁸. Daha sonraki periyodiklerde “öncü” olarak tanımlanan “*Volnyye Gortsı*”nin¹⁰⁹ ilk sayısında “*Praque, Vrsovice, Tyrsova ulice cislo 9*” olarak görünen merkez adresi 3. sayıdan itibaren değişmiştir. Finansman güclüğü çeken derginin bütün yazı yükü Tsalikatti’nin omuzlarında kalmıştır. İlk sayısında yer alan başyazıda, önceleri Denikin kuvvetlerinden kurtulmak üzere Gürcistan’a geçen Kuzey Kafkasyalı sosyal demokratların sesi olarak çıkarılan Tiflis basımlı “*Volnyye Gortsı*”nin devamı olduğu açıklanmış; ülkeden çok uzaklarda, “*dost ve konuksever Çekoslovakya’da*” basılan bu derginin tekrar Kafkasya’da yayınlanmak üzere, “*geçici*” bir konaklama yaptığı kaydedilmiştir¹¹⁰.

2-*Gortsı Kavkaza* (*Kafkasya Dağlıları*): KDHP’nin ikinci yayın organı olan “*Gortsı Kavkaza*” Kasım 1928’de önceleri idare merkezi olarak Paris’te “*3, Rue du Sabot*” adresini kullanarak Fransa’da yayınlanmaya başlanmıştır. 10. sayısına kadar redaksiyonu, Elmurza Bekoviç-Çerkaski tarafından yapılan “*Gortsı Kavkaza*”, 25. sayı dahil, kolektif bir yönetimle yayınlanmış, 26. sayıdan itibaren Barasbi Baytugan’ın idaresine verilmiştir. Bu sayıda yazışmaların Baytugan’ın Varşova’daki “*Morszynska 39, Sadyba*” adresiyle yapılması duyurulmuş, ancak yayınlandığı sürece idare adresi “*4, Villa Malakof, Paris (16), Fransa*” olarak gözükmüştür. Baytugan daha sonra Varşova’da “*Rakowiecka 35 m. 16*” adresini kullanılmıştır. İlk otuzdört sayısı Rusça yayınlanan dergi, 1933 Şubatındaki 35-36. birleşik sayısından itibaren Rus ve Türk dilleriyle çıkmıştır¹¹¹. İlginç, fakat son derece sınırlı şekilde Kuzey Kafkasya’nın yerel dilleriyle örneklerin de yer aldığı “*Gortsı Kavkaza*”yı¹¹² KDHP 1934 Nisanındaki 50. sayısından itibaren devre dışı bırakmıştır.

3-*Severnıy Kavkaz* (*Şimali Kafkasya*): 1934 Mayısında yine Barasbi Baytugan’ın idaresinde Varşova’da çıkmaya başlayan “*Severnıy Kavkaz*”ın künyesindeki kayda göre, Baytugan “*Odynca 35 Varşova*” adresinde bulunmakta, ancak merkez olarak “*1, Square Leon Gulliot, Paris (15)*” görünmektedir. II.Dünya Savaşının patlak vermesine dek çıkan dergideki yazılar Rusça ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. Derginin kapağı, açılan yarışmayı kazanan grafiker ressam Stanislas Ostroy-Hrotovski ve Mahail Bılın’a ait, orijinali tahta üzerine yapılmış bir gravürden ibarettir.

KDHP merkezi bunlardan başka, çoğunlukla Türk makamlarının engellemeleri sebebiyle Türkiye’ye sokulmayan “*Severnıy Kavkaz*” açmazına ilginç bir çözüm bulmuşlar; uzun bir yayın yaşamından uzak, adres ve sorumlu müdürleri farklı, değişik isimlerle çıkarılan dergiler sayesinde okuyucuya ulaşılabilmişlerdi. Bu bakımdan partinin “*Put Svboda*”¹¹³, “*Borba*”¹¹⁴, “*Znamya Naroda*”¹¹⁵, “*Naşa Tsel*”¹¹⁶, “*Buduşeye*”¹¹⁷, “*Natsionalnıy Mısl*”¹¹⁸, “*Vpered*”¹¹⁹, “*Naş Kray*”¹²⁰, “*Golos Rodini*”¹²¹, “*Prızıv*”¹²² gibi dergilerinin, varlıklarını tek parti dönemi Türkiyesine borçlu buldukları söylenebilir.

KDHP ayrıca, Promethe teşkilatının üst yayını “*Promethe*” dergisine de katılarak, yazı kurulunda Barasbi Baytugan ve Gazihan Bessolt ile temsil ediliyorlardı. Şakman gibi üst düzey parti yöneticilerin bazı çalışmaları bu mecmuanın sayfalarında yayınlanıyordu. Aynı durum Varşova Şark Enstitüsü’nün organı “*Wschod*” (Şark) için de geçerliydi ve bu derginin redaksiyon kurulunda Barasbi Baytugan ve Magomed Çukua yer alıyordu. “*Wschod*” Ahmet Canbek, Magomed Çukua ve Murat Bragun gibi isimlerin sıklıkla yazı verdikleri bir dergi idi¹²³.

c) Kitap ve Broşürler

Zengin bir süreli yayın külliyyatı yaratan KDHP’nin aynı başarıyı süresiz yayınlarda gösterebildiği söylenemez. Ahmet Tsalikatti’nin “*Borba za volyu Gor Kavkaza*” (Kafkas Dağlarının Özgürlük Mücadelesi) (Prag, 1928, Rusça)¹²⁴; Mehmet Fetgeri Şöenu’nun “*Russkiy imperialism i nezavisimost Gortsev*” (Rus Emperyalizmi ve Dağlıların Bağımsızlığı) (Prag, 1928, Rusça)¹²⁵; Said Şamil’in “*Montagnards du Caucase*” (Kafkasya Dağlıları) (Paris, 1930, Fransızca) ve “*The Highlanders of Caucasus*” (Kafkasya Dağlıları) (Paris, 1930, İngilizce); Bahaeddin Hurş’un “*Ahulgo*” (Varşova, 1938, Rusça) gibi kitap ve broşürleri partinin neşrettiği başlıca kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bunlardan başka, Tsalıkattı tarafından kaleme alınıp, 11 Mayıs 1927'de KDHP Prag teşkilatı tarafından basılmasına karar verilen "*Gorskaya Respublika*" (Dağlı Cumhuriyeti) adlı kitabın serüveni hakkında bilgimiz bulunmamaktadır¹²⁶. Parti içindeki kimi simaların Kuzey Kafkasya konulu çalışmalarından da bu çerçevede bahsetmek mümkündür ki, Suriye'de yerleşik Blenav Batoko Harun bu yazarların en verimli olarak nitelendirilebilir¹²⁷; KDHP'nin Ortadoğu'daki yerel liderlerinden Rasem Rüşdü'nün bir eserini de aynı bağlamda değerlendirmek gerekir¹²⁸. Aytek Kundukh tarafından "*Severnuy Kavkaz*"a makaleler dizisi olarak hazırlanan ve "*müridizm*"i "*ulusal hareket*" olarak gösteren ve yıllar sonra "*Kafkasya Müridizmi-Gazavat Tarihi*" adıyla yayınlanan kitabı da¹²⁹ partinin hanesine yazmakta herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

KDHP'NİN SONU

I. Dünya Savaş sonrasında Avrupa sahnesinde süregiden "*statüko*" çatışması 1939 sonlarında, KDHP'nin ve diğer mülteci grupların "*yeni bir 1914*" beklentisiyle uyumlu dünya savaşına dönüştü. Versay Antlaşmasıyla oluşan Avrupa siyasi haritasından en fazla sikayet eden Almanya'nın, 1939 Martında Çekoslovakya'yı işgali yaklaşan büyük kavganın habercisiydi. Zaten "*Südetler meselesi*" Çekoslovakya'nın Almanya karşısında en zayıf ve sıklıkla "*kaşman*" bir yarasıydı. Hitler böylelikle Çek ulusal bankasının elindeki altın ve nakit varlıkları, yanısıra Alman sanayiine yarayan geniş cevher ve metal stoklarını ele geçirmiş, Çekoslovakya'nın güçlü endüstriyel altyapısıyla silahlanma programını destekleme olanağı bulmuştu¹³⁰. Bu işgalin mülteci topluluklar için getirdiği sonuç, diledikleri çalışmanın yapılamamasıydı. İşgal kuvvetleri buradaki örgütleri dağıtmamış ama, genel bir faaliyet yasağı koymuştu¹³¹.

"*Promethe Birliği*" dahilindeki bütün mülteci teşkilatları şaşkınlığa sürükleyen asıl hadise ise, dayandıkları tek ülke olan Polonya'nın aynı akibete uğramasıydı. Mülteci liderler, Almanya'nın Polonya ile Sovyetler Birliği'ne karşı ciddi "*işbirliği*" yapmaya yönelik girişimlerinin ardından nasıl olup da bu saldırının geldiğini anlayamamışlardı¹³². "*Hayat sahası*" peşindeki Nasyonal Sosyalizmin, "*yüksek çıkarlar*" için ideolojiler üstü anlaşmalar yapabileceğini, aynı tutumu "*faşizme*" karşı mücadele yürüten Stalin'in de gösterebileceğini hayal dahi edememişlerdi. Bu saf iyimserliği yırtıp atan, totaliter iki rakip ideolojinin Polonya üzerindeki paylaşım uzlaşması ifade eden "*Molotof-Ribbentrop Paketi*" idi¹³³.

1 Eylül 1939'da Alman kuvvetlerinin Polonya'yı işgale başlamaları, ardından Sovyet birliklerinin de benzer şekilde hareket etmeleri "*Promethe Birliği*"nin ve elbette "*Kafkasya Dağlıları Halk Partisi*"nin sonunu getiren dramatik bir gelişme olmuştu. Said Bey, yağın bombalar altında, Hüseyin Tosun Bey'in partiye verdiği Kafkasya konulu eserlerin toplandığı dev kütüphanenin yokolduğunu üzülenek izliyordu. Varşova'yı savunmaya çalışan askerler arasında KDHP mensubu subaylar da vardı. Binbaşı Hüseyin Kumuz¹³⁴ bunlardan biriydi. 1927'de Polonya Ordusu'na yüzbaşı rütbesiyle katılan Kumuz Ağır Topçu Alayı'nın bir taburuna kumanda ediyordu. Mekanize Alman birlikleri karşısında tutunması imkansız kuvvetlerini güçlükle Macaristan sınırından geçirecek kurtarabilecekti.

"*Promethe*" teşkilatına dahil mülteci teşkilatları mensuplarının tamamına yakını, siyasal akımdan yakınlık duymadıkları Nazi rejimine tavır almışlar, batının demokratik rejimlerine sadakat göstermişlerdi¹³⁵. Sovyet - Alman flörtü sona erdiğinde ve Nazilerin Sovyetlere yönelik büyük harekati başladığında da aynı çizgilerini korumaya çalışıyorlardı. Mühlen'in mültecilerin II. Dünya Savaşı'ndaki rollerine ilişkin etüdünde mükemmel şekilde işlediği gibi, bunların Sovyet rejimine karşı Almanlarla kısa süreli ilişkileri ideolojik yakınlıktan değil; yine bütünüyle konjonktürel durumdan kaynaklanmıştı. KDHP özelinde de aynı şey söz konusu idi; nitekim Şamil'in tavizsiz "*bağımsız Kafkasya*" idealinin Alman makamlarında destek bulmaması üzerine görüşmelerin kesilmesi de açık bir gösterge idi¹³⁶.

Polonya merkezli on üç yıllık serüvenin oyuncularını olan KDHP mensupları savaş sonrası dönemde birçok ülkeye dağılmış; ne ayrıldıkları vatana dönebilme ümitlerinin, ne de bağımsızlık rüyalarının gerçekleştiğini göremeden hayatlarını tamamlamışlardır.

(Bu çalışmamda yardımlarını esirgemeyen Sn. Musa Ramazan ve Sn. Murat Papşu beyefendilere şükranlarımı sunarım -M.A.T.-)

EK:

KAFKASYA DAĞLILARI HALK PARTİSİ MERKEZ KOMİTESİNİN BİR MÜRACATI (Bağımsızlık ilanının 15. yıldönümü dolayısıyla)

15 yıl önce 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilan edilmiş ve vatanımız 60 yıllık Rus baskısından sonra yeniden hürriyetine kavuşmuştu. Buna çok sevinmiştik. Tarihimiz yeni ve parlak bir devre girmiş, artık hür ve bağımsız bir devlet dahilinde, kendi milli varlığımızı göstermek ve böylelikle mes'ut bir hayata başlamak imkanını elde etmiş bulunuyorduk.

Fakat talih bizi yeni bir sınav karşısına çekmekte gecikmedi ve hilekar, zalim düşman yeniden pençesini bize doğru uzatarak memleketimize sokuldu. Biz de son mücadeleye yeterli derecede hazır bulunmadığımız için yeniden zalim düşmanın esareti altına girdik. Çarlık Rusyasının yerine geçen Sovyet hükümeti, yine eskisi gibi baskı politikasını devam ettirmekten çekinmeyerek ülkemizi istila altına aldı ve kazandığımız hürriyeti yok etti.

Sovyet hükümetinin istismar ve kolonize siyaseti bugün anavatanda bütün şiddetiyle devam etmektedir. Bolşevik rejimi memleketimize ayak bastığı günden itibaren, bizi zayıf düşürmeye ve sömürgeci rejime karşı yapılan direnişi kırmaya çalışıyor. 1920'de Sovyet hükümeti, vatanımızın tek vücudunu parçalayarak, tahrip edilmiş Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin yerine Dağıstan ve Dağlı vilayetleri diye "muhtar cumhuriyetler" yaratmakla kalmadı, Adıgey ve Şapsığ diye iki ayrı vilayet de meydana getirdi. Bunu takiben aynı parçalama politikası neticesinde Dağlı Cumhuriyeti'nden ayırmak suretiyle, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar ve nihayet 1922'de İnguş ve Kuzey Osetya "muhtar vilayetleri" meydana çıktı. Böylelikle Dağlı Cumhuriyeti tamamen parçalanmış oldu. Bütün emperyalist ve sömürgecilerin şiarı olan "parçala ve hükmet" parolası Sovyet hükümetince olduğu gibi benimsenerek halkımıza karşı tatbik edildi.

Sovyet hükümeti yalnız memleketimizi ayrı bir çok vilayetlere ayırmakla kalmadı, yüzbinlerce kardeş ve hemşirelerimizin yerleşik olduğu birçok vatan parçasını doğrudan doğruya merkezi hükümete tabi kılarak bu yerlerin idaresini azınlıkta kalan Rus ahalinin eline verdi. Rusların ancak 1864'te yerleştikleri Kuban Adıgeyinde, Terek ile Kuma arasında kalan yerlerin batı kısmında vaziyet hep bu doğrultudadır. Bu yerleri bizden hep Çar idaresi koparmıştı. Sözde adaletten bakseden Sovyet hükümeti bu yerleri asıl sahiplerine, yani Çar hükümetlerinin zulmü sonucu dağlara ve kardeş Türkiye'ye iltica etmek mecburiyetinde kalan mültecilerin torunlarına iade etmeye bile gerek görmedi. O da Çarlık yönetimi gibi buraları kolonize etmek ve hakkımızı talep için harekete geçtiğimiz zaman bize karşı koymak için Rusya'dan gelme bu kuvvete dayanmak istiyor.

Sovyet hükümeti milli kültürümüzle savaşıyor ve bütün maneviyat ve mukaddesatımızı ortadan kaldırmak istiyor. Yalnız bu kadar değil, milli servetimizi yağma etmekten geri durmuyor. Petrol, muhtelif madenler, buğday, hayvan vs. gibi yüz milyonlarca servet her sene memlekettten çıkarılarak kızıl Moskova'ya götürülüyor. Dünyanın en zengin yerlerinden sayılan ülkemiz Moskova'nın istismarı neticesinde açlık ve sefalet mahkum olmuş ve Moskova da alıp götürdüğü servet karşılığında bize kölelik zinciri vermiştir. Bununla da yetinmeyerek, örneği hiç bir tarihte görünmeyen esaret ve baskıya karşı çıkan yüzlerce, binlerce kardeşimizi kurşuna diziyor.

Kardeşler ve hemşireler ! Tüm bu baskı ve zulme rağmen mücadelede azim ve tahammül gösteremezsek mahvolmuşuz demektir. Mücadele son(un)a kadar devam etmelidir. Hakkımız olan her şeyi muhakkak ne pahasına olursa olsun elde etmeye çalışmalıyız. Dedelerimizin ve babalarımızın toprağı bizim de toprağıımız olmalı ve biz bu toprakların asıl efendisi olmalıyız. Yüzbinlerce kardeş ve hemşirelerimiz vatanı dışına çıkmak mecburiyetinde kalmışlardır. Fakat, ne onlar ne de vatanda kalanlar halkımızın bir araya gelmek zorunda bulunduğunu, kaybedilmiş vatanın tekrar geri alınması yolunda çalışmayı hiç bir zaman unutmamalıdır.

Hepimiz bilmeliyiz ki, mücadelemizde biz yalnız değiliz. Müşterek kuvvetle hür Kafkasya - Kafkasya konfederasyonu binasını kurmak için komşularımız Azerbaycan ve Gürcistan ile elele yürüyoruz. Kuzeyde de Rus esaretinden kurtulmaya hazır bulunan otuz milyonluk bir Ukrayna vardır. Türkistan, Kırım, İdil-Ural ve Kareli, İngiriri, Komi gibi Fin halkları da bizimle beraberdir. Hürriyete kavuşmaya can atan mahkum milletler bloku Baltık sahillerinden Çin sınırına dek uzanır.

Bu mutlu kurtuluş gününün yakın bir gelecekte kendini göstereceğine eminiz. Bolşevizm artık ağır darbelere dayanamayacak derecede zayıflamaya başlamıştır. Bu zaaf gün geçtikçe kendini daha fazla hissettiriyor. Uzak Doğu hadiseleri bunun mükemmel bir delilidir.

Unutmamalı ki, kuvvet birliktedir. Rusun "kızıl oktobr"ına karşılık biz de Kafkasya "Mayıs"ını, hürriyetimizin timsalini koyalım.

Yaşamın bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti !
Yaşamın birleşik ve konfederatif Kafkasya !
Yaşamın Rusya mahkumu milletlerin ortak cephesi !
Reddolsun istila rejimi !
Kahrolsun kızıl emperyalizm !

Kafkasya Dağlıları Halk Partisi Merkez Komitesi
(Mayıs 1933)

¹ Mühlen bu terimi "lisan, etnik mensubiyet ve kültürel bağlılık ifade etmeksizin bir sıra kavim için sadece pragmatik bir genel kavram" olarak kullandığını ifade etmektedir. (Bkz: Patrik von zur Mühlen - **Gamalıhaç İle Kızılyıldız Arasında, İkinci Dünya Savaşında Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği**, (çev: Eşref Bengi Özbilen), Mavi Yay., Ankara, 1984, s:1-2).

² Rusya'daki Şubat ve Ekim ihtilallerinde müslüman entelijansiyanın tavırlarına ilişkin olarak bazı referanslar: Serge A. Zenkovsky - **Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık**, (çev:İzzet Kantemir), İstanbul, 1971; Alexandre Bennigsen - C. Lemercier Quelquejay - **Step'te Ezan Sesleri**, (çev: Nezih Uzel), Selçuk Yay., İstanbul, 1981; Alexandre Bennigsen - C. Lemercier Quelquejay - **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, (çev: Nezih Uzel), Hür Yay., İstanbul, 1981; Zeki Velidi Togan - **Hatıralar**, İstanbul, 1969; (Ed.) S. Enders Wimbush - **Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar**, (çev: Yuluğ Tekin Kurat), Yeni Forum Yay., Ankara, 1988; İhsan Ilgar - **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990; Mustafa Çokay - **1917 Yılı Hatıra Parçaları**, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara, 1988; Akdes Nimet Kurat - **"XIX. Yüzyıl Rus Tarihinin Karakteri ve 1917 Rus Şubat (Mart) İhtilali"**, Dergi, SBÖE Yay., Münih, 1959, No:18; Shafiga Daulet - **"The First All Muslim Congress of Russia Moscov 1-11 May 1917"**, Central Asian Survey, London, 1989, C:8, No:1.

³ Bu mültecilerin konjonktüre bağlı faaliyetleri ile ilgili olarak bkz:Lowell Bezanis- **"Soviet Muslim Emigres in the Republic of Turkey"**, Central Asian Survey, 1994, No:13.

⁴ Hans Kohn - **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (çev:A.Oktay Güner), Kervan Yay., İstanbul, 1983, s:219.

⁵ Henri Michel - **Faşizmler**, (çev:Fusun Üstel), İletişim Yay., İstanbul, 1990, s:96.

⁶ Fahir Armaoğlu - **20. Yüzyıl Siyasi tarihi (1914-1980)**, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1984, s:194 vd;

⁷ H. Ross - A History of Modern Poland, Londra, 1966, s:48'den Eric J. Hobsbawm - **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (çev: Osman Akinhay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, (2.B.), s:63.

⁸ Pilsudski'nin yaşamına ve düşüncelerine ilişkin bilgiler için bkz: Stefan Pomaranski - **Jozef Pilsudski Hayatı ve Faaliyeti**, İstanbul, 1933.

⁹ Cafer Seydahmet Kırimer- **"Mareşal Pilsudski İle Mülakatlarım ve Hatıralarım"**, Dergi, SBÖE Yay., Münih, 1958, No:13, s:82.

¹⁰ Bkz: Doğu Ergil - **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.; Attila İlhan - **Hangi Atatürk**, Bilgi Yay., Ankara, 1982.

¹¹ Mehmet-zade Mirza Bala - **Milli Azerbaycan Hareketi**, Berlin, 1938, s:188-200.

¹² "1 Ağustos tarihinde Rus Bolşevik Hükümeti'nin Kızılordusuyla, Büyük Millet Meclisi Ordusu Nahçıvan'da birbirleriyle nesnel olarak birleşmiş oldu. Oraya giden kuvvetlerimiz, Kızıl kuvvetler tarafından özel tören ve saygılarla kabul edilmişlerdir. Burada birleşen iki hükümet kuvvetleri, öteki kuvvetler gelinceye kadar orada ortak tedbirler almakta bugün dahi devam etmektedirler" (Bkz: Doğan Avcıoğlu - **Milli Kurtuluş Tarihi**, Tekin Yay., İstanbul, 1978, C: 2, s:457).

¹³ 1924 sonlarında bile Kafkasyalı bazı mülteci politikacılar Sovyet karşıtı mücadelelerinde Türkiye'ye belirgin bir rol biçmekten kendilerini alamıyorlardı. 1 Kasım 1924'de İstanbul'da Azerilerden Sultanzade, Emircan ve Şeyhülislamzade, Gürcülerden Tseretelli, Vaçnadze ve Assatiyani, Kuzey Kafkasyalılarından Cabağı, Kantemir ve Namitok'un imzaladıkları anlaşma ile kurulduğu bildirilen "*Kafkasya Kurtuluş Komitesi*" protokolünde şu satırlara rastlanabiliyordu: "*Kafkasya Kurtuluş Komitesi'ni kuran Kafkasya siyaset adamları, Kafkasya milletlerinin istiklal uğrunda yaptıkları mücadeleyi başarıyla sonuçlandırmak amacını güdüyorlar. Komitenin esas görev ve maksadını, Kafkasya'nın kurtuluşu ve konfederasyon esasları üzerinde bağımsızlığının kurulması teşkil etmektedir. Komite amaçlarını gerçekleştirmek için kendi faaliyetini Kafkasya dışında ve bilhassa Kafkasya'ya komşu olan Türkiye'de geliştirmeye gayret edecektir. Komitenin son kanaatine göre, gelecekte Türkiye'nin gerek Kafkasya'nın kurtuluş mücadelesi ve gerekse bağımsızlığın yerleşerek kuvvetlenmesi yolunda önemli bir rol oynaması kaçınılmazdır*" (Bkz: Ahmet Hazer Hızal - **Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası**, Orkun Yay., Ankara, 1961, s:94-96).

¹⁴ Patrik von zur Mühlen - **a.g.e.**, s:20.

¹⁵ Mühlen, pek değerli çalışmasında Promethe Birliği'nin 1928'de "*kurulduğu*"nu ifade ediyorsa da (s:20) Kafkasya Dağlıları Halk Partisi'nin ilk yayın organı "*Volniye Gortsı*"nin 26 Mart 1927'de yayınlanan birinci sayısındaki açıklamalar organizasyonun 1928'den önce, 1927'de kesinlikle, 1926'da ise "*muhtemelen*" varolduğunu göstermektedir. (Bkz: "**Prometey**", Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:1, s:21).

¹⁶ "*Milletler Cemiyeti*"nin XVI.Oturum Başkanlığı'na verilen 19 Eylül 1935 tarihli notaya Mir Yakup (Azerbaycan), Tausultan Şakman (Kuzey Kafkasya), A.Çenkeli (Gürcistan), M.Çokay (Türkistan), A. Şulgin (Ukrayna) imza koymuşlardır. Bu notanın tam metni için bkz: "**Milletlerin Protestosu**", Severny Kavkaz, Varşova, 1935, No:18, s:5-6.

¹⁷ Partik von zur Mühlen - **a.g.e.**, s:20.

¹⁸ Vano Kavtaradze - "**Kafkasya Konfederasyon Yolunda**", (çev:Musa Ramazan), Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, İstanbul, 1991, No:83-84, s:44.

¹⁹ Barasbi Baytugan - "**Znamenatelnaya data**", Gortsı Kavkaza, Paris, 1931, No:26, s:4.

²⁰ Bkz: Stefaniya Skoçen - "**19. Asırda Leh-Şimali Kafkasya İlişkilerinin Kısa Hülasası**", Severny Kavkaz, Varşova, 1936, No:21.

²¹ 1918-1919 arasında Kuzey Kafkasya bağımsızlık hareketinde bazı Polonyalı subaylar da görev yüklenmişlerdi. 1920'de Polonya Ordusu'na Kuzey Kafkasyalılarından bazı münferit katılımlar vardı. Mesela bir Oset olan Vasan-bek Totiati (Totiyev) Polonya-Rusya savaşına da iştirak etmişti. Usta bir binici olan Totiati Temmuz 1935'te Vilno'da yapılan yarışmada birinci olmuştu (Bkz: Severny Kavkaz, Varşova, 1935, No:17, s:26). Ayrıca, Prens Radzvil örneğinde olduğu gibi, Polonya soylularından bazıları mültecilere kucak açmıştı Hüseyin Danağuy isimli bir Kuzey Kafkasya göçmeninin 1933 Mayısında (Haziran?) ölümüne dek bu prensin Nesveje köyündeki malikanesinde konuk edildiği kayıtlıdır (Bkz: Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:40, s:30)

²² **M. Said Şamil (1901-1981)**: İmam Şamil'in torunu, Muhammed Kamil Paşa'nın oğlu. Medine'de doğdu. İstanbul Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gördü. Ekim 1920 - Mart 1921 arasında Kuzey Kafkasya mücadelesine iştirak etti. Aktif bir kişilik olarak Batı'daki çalışmalara iştirak etti. II. Dünya Savaşı sırasında "*bağımsız Kafkasya*" idealini gerçekleştirmek üzere Almanlarla görüşmeler yaptı. Ancak, "*esareten bir başka esarete düşmek*" olarak ifade ettiği Nazi projelerine destek vermedi ve Almanya'yı terketti. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde 1951'de kurulan ilk dernek olan "*Kuzey Kafkasyalılar Türk Kültür ve Yardım Derneği*"ni kurdu, 1978'de varlık kazanan "*Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı*" kurucuları arasında yer aldı. 21 Mart 1981'de İstanbul'da vefat etti. (Bkz: Rasih Savaş - "**İmam Şamil'in Son Torunu: Mehmet Said Şamil (1901-1981)**", KKKD, 1986, No:62,s:39-41) Glasneck'in Said Şamil için kullandığı "*Gürcü sığınak*" ifadesi doğruluktan uzak bir tanımlamadır. Zira Said Bey Gürcü değil, Avar'dır. Benzer

şekilde, aynı yazarın bir Kumuk olan Bammat için sarfettiği “*Ermeni sığınıkların başı*” tabiri insan sınırlarının ötesindedir (Bkz: Johannes Glasneck - **Türkiye’de Faşist Alman Propogandası**, (çev:Arif Gelen), Onur Yay., Ankara, 197?, s:204 ve 208).

²³ Barasbi Baytugan - **a.g.m.**, s: 4.

²⁴ **İmam Şamil (1797-1871)**: Kuzey Kafkasya’nın efsanevi direniş önderi ve “*devletleşme*” çabalarının en dikkate değer ismi. Bölgenin yerli halklarından Avarlara mensuptu. Gimri’de dünyaya geldi. Genç yaşında, Rus yayılcılığına karşı Kuzey Kafkasya’da halkı “*gazavat*”a çağıran Nakşibendi tarikatına dahil oldu. 2 Ekim 1834’te “*imam*” seçildi ve 25 Ağustos 1859’da, Gunip kuşatmasında silah bırakıncaya kadar aralıksız mücadeleyi sürdürdü. 1869’a dek Kaluga’da ikamet etti. Tarihteki en büyük gerilla lideri sayılan Şamil 4 Şubat 1871’de yetmiş dört yaşında Medine’de vefat etti. Türkiye’de çarpık siyasal söylemlerle eğilip bükülen Şamil’in hayatı, ciddi bir araştırmacıya muhtaçtır. Yaygın olarak bilinenin aksine, Şamil asla bir “*şeyh*” değildi; “*mürid*” konumundaki bu mücadele adamı “*siyasi otorite*”yi temsil eden “*imamet*” makamında bulunuyordu. (Yaşamı ve mücadelesine ilişkin olarak bkz: Muhammed Tahir’ül-Karakhi - **İmam Şamil’in Gazavatı**, (Haz: Tarık Cemal Kutlu), Gözde Kitaplar Yay., İstanbul, 1987; Muhammed Hamid - **İmam Samil, The First Muslim Guerilla Leader**, Islamic Pub. Ltd., Lahor, 1979; John F. Baddaley - **Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil**, (çev: Sedat Özden), Kayıhan Yay., İstanbul, 1989. Ayrıca kimi gerçek dışı kayıtlara rağmen bkz: Lesley Blanch - **Cennetin Kılıçları**, (çev:İzzet Kantemir), İstanbul, 1978.

²⁵ 1920’de Kuzey Kafkasya direnişine katılmak üzere ata topraklarına giden Said Şamil, henüz 19 yaşında bir gençti. Dedesinin hatırasını canlandırmak gibi gerçek bir işlev yüklendiği bu seyahatte “*komutan*” ilan edilmesi, doğal olarak onu “*nominal lider*” konumunda bırakmıştı. Direnişin gerçek önderleri ise Nakşibendi şeyhleri idi.

²⁶ Said Şamil - “**Said Şamil’den Muhaceretteki Kuzey Kafkasyalıların ‘Esir Vatan’ın Kurtuluşuyla İlgili Mücadelelerine Işık Tutan Tarihi Bir Mektup**”, Birleşik Kafkasya, Eskişehir, 1995, No:3, s:49.

²⁷ Said Bey Polonya’ya giderken KDHP’nin bilgi bankası sayılabilecek dev bir kütüphaneyi de Varşova’ya taşımıştı. Osmanlı siyasal hayatının renkli simalarından eski “*Milli Ajans Müdürü*” Hüseyin Tosun Bey tarafından toplanan bu kütüphane, Alman, Macar, Fransız, İspanyol, İtalyan ve Latin dilleriyle yazılmış dört-beş bin mevcuda sahipti ve zamanla çok daha zenginleşecekti (Bkz: Said Şamil - **a.g.m.**, s:51).

²⁸ Said Şamil - **a.g.m.**, s:50.

²⁹ Tsalıkattı için bkz: M. Aydın Turan - “**Fırtınalı Yıllarda Bir Mücadele Adamı: Ahmet Nimbolatoviç Tsalıkattı (1882-1928)**”, Yedi Yıldız, İstanbul, 1994, No:3 ve “**Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanlarının Öncü Aydınlarından Ahmet Tsalıkattı**”, Tarih ve Toplum, İstanbul, 1996, No:153.

³⁰ Bkz: “**Mehmet Giray Sunuş**”, Dergi, SBÖE Yay., Münih, 1960, No:21, s:35.

³¹ Tausultan Şakman - “**Açık Mektup**”, Kurtuluş, Berlin, 1936, No:25-26, s:88.

³² Barasbi Baytugan - **a.g.m.**, s:4.

³³ Bu örgütle ilgili olarak bkz: M. Aydın Turan - “**Kuzey Kafkasya Mültecilerinin Çalışmalarından Bir Kesit: Kafkasya Dağlıları Birliği (Soyuz Gortsev Kavkaza)**”, Toplumsal Tarih, İstanbul, 1997, No:40, s:44-52.

³⁴ Kundukh’a göre KDB örgütü Hatağogu yönetimi altında pasif bir yapı olmaktan öteye gidememiş, mali kaynaklar diğer üyeleri rahatsız edecek şekilde denetimden uzak tutulmuştu Aytek Kundukh - “**Oktritoypismo predsedatelyu Soyuzu Gortsev v Ç.S.P. M.Hatgogu**”, Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:1, s:19.

³⁵ Kafkas Teali Cemiyeti (1920-1925 / İstanbul) nizamnamesi için bkz: Sefer E. Berzeg - **Gurbetteki Kafkasya’dan Belgeler**, Ankara, 1985, s:32-35.

³⁶ Bu şahısların biyografileri Sefer E. Berzeg’in “**Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**”nde (Samsun, 1995) verilmiştir. Rasem Rüştü (s:212), Raşid Rüstem (s:213), Abdülhamid Galip (s:128), Emin Sengug (s:217) ve Batoko Harun (s:75).

³⁷ **Tarık Mümtaz Göztepe (1891-1977)**: Kuzey Kafkasya göçmeni Hağur adlı bir ailenin oğlu. İstanbul’da doğdu. Kuleli Askeri Lisesi’ni ve Harbokulu’nu bitirerek Topçu Subayı oldu. Osmanlı döneminde aralarında Damat Ferit’in de bulunduğu dokuz Harbiye Nazırı’na yaverlik yaptı. 150’likler listesine dahil edildi. Sürgün yaşantısı Bulgaristan ve Suriye’de geçti. Yayıncılık

yaptı. "Ümid" (1919-1921) dergisini, "Rumeli" gazetesini (Bulgaristan, 1924-1925), "Musavver Sahra Mecmuası"nı (Şam), "Hacivat Karagöz"ü (Antakya 1933) ve "Ayyıldız" (İskenderun, 1939) gazetesini çıkardı. Ayrıca "Kafkasya'nın Harp ve İhtilal Kahramanı İmam Şamil", "Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa", gibi kitapları de yayınlandı. (Bkz: Sefer E. Berzeg - **Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası**, Samsun,1996, s:113-114).

³⁸ **Mikail Halil (1866-1936)**: Lak. Babası İmam Şamil'in naiblerinden Mukammed idi. Rus ordusunda görev yaptı, albay rütbesine kadar Dağıstan Süvari Alayı'nda bulundu. Daha sonra I.Dünya savaşının başlangıcına kadar Temirhanşura Eyalet Başkanlığı yaptı. Harp sırasında Kafkasya Cephesi Başkumandanlığı'nda kurmay subaylık görevine getirildi ve generalliğe terfi etti. İhtilal sonrasında Kuzey Kafkasya'ya döndü ve Dağıstan Halk Kurultayı'nca "Dağıstan Milli Komitesi"nin askeri seksiyon başkanlığına getirildi. Parlamento üyesi oldu. Pşimaho Kosok kabinesinin istifası üzerine hükümet başkanlığı, harbiye ve dahiliye nazırlığı görevlerini yüklendiye de Denikin'e karşı teslimiyetçi bir pozisyona sürüklenerek yoğun tepkiler aldı. Mülteci yaşantısında hep Türkiye'de kaldı ve 26 Temmuz 1936'da İstanbul'da öldü. (Bkz: "**Mikail Halil Paşa**", Buduşeye, Varşova, 1936, No:1, s:1).

³⁹ Vasfi Gûsar bir makalesinde İsa Ruhi Paşa'nın "*Çerkes Nümune Mektebi*"nin kapatılmasıyla bağlantılı yargulandığını vurgulamakta ise de, bunu teyid edecek bilgiler bulunmamaktadır. 1925'deki tutuklama Kiraz Hamdi Paşa'nın önderlik ettiği "*Tarikat-ı Salahiye*" cemiyetine mensup olma gerekçesine dayalıdır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde bu davada 72 kişi yargılanmış; 11 kişi için idam kararı verilmiş, sanıkların altısı 15'er, yedisi 10'ar, sekizi 5'er yıla mahkum edilmiştir. 15 Ağustos 1925 günü yapılan duruşmada beraat eden 36 kişi arasında İsa Ruhi Paşa ve Mikail Halil de bulunmaktadır. (Bkz: Vasfi Gûsar - "**İstanbul Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti**", Kafkasya Kültürel Dergi, Ankara, 1975, No:48, s:25; "**Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti: Ankara İstiklal Mahkemesi'nce 1925'te Mahkum Edilmesi ve Sonrası**", Tarih ve Toplum, İstanbul, 1990, No:73, s:48-49).

⁴⁰ Bkz: Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:1, s:2.

⁴¹ "*Yeni Kafkasya*" 1922'den Kasım 1927'ye kadar 15 günde bir 100 sayı çıkmıştır. Sovyet ve İran hükümetlerini ve yöneticilerini hedef alan sert eleştirilerin yer aldığı mecmuanın ilk imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü bir din alimi olan Dağıstanlı Seyyid Tahir idi. Onun 1926 yılında şapka kanununa muhalefet ettiği gerekçesiyle tutuklanarak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasını takip eden günlerde künye değişikliğine gidilmiştir. "*Yeni Kafkasya*"da Azeri politikacı Mehmet Emin Resulzade de takma isimlerle yazılar yazmıştır. (Bkz: Sefer E. Berzeg- **Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası**, Samsun,1996, s:98).

⁴² Bu müşavirlerden Uluguay'ın biyografisi için bkz: Ramazan Traho - "**Colonel Kuchuk Ulugai**", Caucasian Review, Münih, 1955, No:1, s:184-185.

⁴³ Bkz: "**Küçük Haberler**", Severny Kavkaz, Varşova, 1935, No:16; s:27.

⁴⁴ Said Şamil - **a.g.m.**, s:48.

⁴⁵ "*Gayri müsait dış ortam şüphesiz ki vaziyetimizi güçleştirdi ve mücadelemizi hissedilir derecede zorlaştırdı. Fakat biz bütün samimiyetimizle kabul etmeliyiz ki,başarısızlığımızın başlıca sebebi bu değildir. Sebebi kendi içimizde, o zaman milli vazifenin başında olup hareketimizi idare edenlerin içinde aramak gerekir. Bu kadro milletimizin dimağını teşkil ediyordu. Çünkü milletin aydın kesimini temsil ediyorlardı. Bu durumda bu zümrenin görevi yalnız mühim zamanda hareketin başına geçip istiklal ilan etmekten ibaret olmamalı, hareket tarzını ve bu iş için gerekli olan aktif milli kadroyu önceden hazırlamaktı. Maalesef itiraf etmeliyiz ki, bizim rehber zümresi görevini layıkıyla yerine getirememiştir. 1917 ihtilaline dek milli kurtuluş ruhunda gelişme görülmemiştir. Bu nedenle hareket hakkında hiç bir plan ve taktikleri mevcut değildi; zor anlarda ne yapabileceklerini önceden kestirebilen unsurlardan bir kadroyu çevrelerinde toplayamamışlardı. Bunun sonucunda, kritik zaman gelince, başta duran zümre halk kitlesini gerektiği gibi teşkil edemedi. Hallbuki halk Rus olan herşeyden nefretle bakardı ve dolayısıyla milli hisleri kolaylıkla aktif hale getirilebilirdi"* (Bkz: Ali Sultan - "**11 Mayıs 1918**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:1, s:3-4).

⁴⁶ Bkz: Arslan - "**Şimali Kafkasya'nın Geçmişi ve Geleceği**", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:45, s:3.

⁴⁷ Ahmet-Han Mutuşev, İdris Ziyazikov, Ömer Aliev, İslam Hubiy, Betal Kalmık, Said Gabi, Zama Yandiev, Simon Tokaev, Necmeddin Samurski, Mahaç Ali Dahadayev, Aslanbek Şeripov gibi "*milli komünistler*" olarak açıklanan isimlerle ilgili görüşler için bkz: Yusuf-Bek -

"Kommunisti-Natsionali", Gortsı Kavkaza, 1932, No:27, s:24-26; No:28, s:33-35; No:30, s:10-13; No:31, s:25-29.

⁴⁸ Bu perpektiflere ilişkin bazı yazılar: Balo Bilatti - "Rus Hakimiyeti Devrinde Şimali Kafkasya'da Arazi Meselesi", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:41, s:6-11; Ömer Oğuz - "Terk-Kala 'Şimali Kafkasya Ülkesinin Umumi Merkezi", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1936, No:22, s:5; "Müşterek Adıgey Alfabeti Yoktur", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No: 45, s:21-22.

⁴⁹ Bazı makalelerin satır aralarında, bu rövanşist duygular "..yüzbinlere, milyona varan şehitlerimizin kanı bizden zafer ve intikam talep ediyor..." gibi kelimelerle dile getirilmiştir. (Bkz:Adıge (Ahmet Canbek) - "Şimali-Garbi Kafkasya'nın Rusya Tarafından İstila ve İskanı", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:38, s:22. Aynı yazının kitap olarak yayınlanmış: Ahmet Canbek - **Kuzey Kafkasya Trajedisi**, (sadeleştiren: Nurcan Aydemir Turan), Kaf Yay., İstanbul, 1994, s:30).

⁵⁰ Bu kavramlarla ilgili olarak bkz: Mehmet Sağlam - **Örgütsel Değişme**, T.O.D.A.İ.E. Yay., Ankara, 1979, s:25-26.

⁵¹ Barabsi Baytugan - "Uzak Geçmişimiz Hakkında Birkaç Söz", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:35-36, s:26.

⁵² Bkz: Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:1, s:1-2.

⁵³ Bkz: "Merkezi ve Şarki Avrupa Devletleri Bloku", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1936, No:33, s:9. Benzer şekilde "Gortsı Kavkaza"nın Ağustos 1933 sayısında da ifadeler mevcuttur: "Bugünkü beynelminel vaziyeti tetkik edecek olursak görürüz ki, harp tehlikesi henüz ortadan kalkmış değildir. Bilakis her tarafta harp olacağı ve Rusya'nın bu harbe iştirak edeceği söyleniyor. Sovyetler ittifadının dahili vaziyetini iyi bilenlerin itiraf etmesi gerektir ki, bolşevik Rusya için harp demek, rejimin sukutu demektir. Harp, vaktiyle çarizmi ortadan kaldırdığı gibi, bolşevizmi de meydandan kaldıracak ve daha harbi umumi sonlarında bir çok devletlerin ayrılmasıyla başlayan Rusya'nın parçalanma prosesini ikmal etmekte gecikmeyecektir. (...) patlayacak olan bu harp neticesindedir ki bugün Rus emperyalizmi altında inleyen milletlere boyunduruk getiren Rus emperyalizmi de haksız olarak işgal altına aldığı toprakları kaybettikten sonra, kendi tarihi ve etnografik hudutları dahiline çekilerek, dünyayı tehlike altında bırakan bir kuvvet olmaktan çıkacaktır" ("Rusya Kuvvetli midir?", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:42, s:4).

⁵⁴ Sedletski'nin dört temel noktada "devletin nasıl kurulabileceği" sorunsalını cevaplamaya yönelik ideolojik-teknik yaklaşımı dizi halinde "Gortsı Kavkaza"da yayınlanmıştı . Bu dizide Sedletski, 1- Devleti kimlerin kuracağı ve vatandaşlarının kalitatif analizi 2- devletin kurucu unsuru olarak halklar, üretim yetenekleri, diğer halklarla ilişkilerinin biçimi ve uslubu 3-farklı dönemlerde milliyetçi güçlerin yükselmesi veya düşüşü, halkın psikolojisi 4- devletlerin ve halkların tarihlerindeki özel anlar gibi problematikler çerçevesinde "devletleşme" olgusuna eğilmişti. (Bkz: Stanislav Sedletski - "Kak stroit gosudartsvo", Gortsı Kavkaza, Paris, 1931, No:24, s:10-18, No:25, s:13-18).

⁵⁵ Balo Bilatti - "Millet ve Dil", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1935, No:15, s:4.

⁵⁶ Örnek olarak bkz: Hacı Murad - "Sistemi Slojnih gosudarstv", Gortsı Kavkaza, Paris, 1929, No:8-9, s:31-37; No:10- 11, s:28-35.

⁵⁷ Balo Bilatti- "Milli Merkeziyetçilik-Muvaffakiyetin Zamanıdır", Natsionalnaya Mısl, Varşova, 1937, No:3, s:4.

⁵⁸ Bkz: "Başyazı", Gortsı Kavkaza, Varşova 1933, No:35-36, s:1-2.

⁵⁹ Bu polemiklerle kısmi bir bakış için bkz: Berat B. Bir - M. Aydın Turan - "Gorçı Kavkaza' ve 'Severnyı Kavkaz' Dergileri ve Bazı Önemli Makaleler", Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, İstanbul, 1990, No:76-78, s:18-28.

⁶⁰ Abat (Tevfik Çiper) - "Şimali Kafkasyalıların Esareti", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:43, s:5-18 ve No:44, s:2-6 (Bu metinlerin sadeleştirilmiş hali için bkz: Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, İstanbul, 1990, No: 76-78, s:20-27).

⁶¹ **Tevfik Çiper (1901-1972):** Abaza/Abazin. Adana'ya bağlı Tufanbeyli'nin Akpınar köyünde doğdu. İ.Ü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi ve çeşitli yerlerde hakimlik, Adalet Bakanlığı Müfettişliği görevlerinde bulundu. Ankara'da serbest avukat olarak çalıştı. Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nde Mukayeseli Hukuk, Tefsir ve İslam Hukuku Tarihi dersleri verdi. Yayınlanan kitapları: "Amele Hukuku" (Zonguldak, 1930), "Askeri Ceza" (Ankara, 1942), "İnsan ve Sosyal Hayatı" (Ankara, 1950) ve ikinci cildi yayınlanamayan "İslam Hukuku I" (Ankara, 1969). (Bkz:

Sefer E. Berzeg - **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, Samsun, 1995, s:100).

⁶² Abat (Tevfik Çiper) - **a.g.m.**, No:44, s:4.

⁶³ Bu noktada Hobsbawm'ın "uluslar, devletleri ve milliyetçiliği oluşturmazlar. Oluşum tam tersinedir" tezi ve Gellner'in, "milliyetçiliğin sosyal mühendisliği"ne ihtiyaç duyan "millet" olgusu düşünülmelidir (Bkz: Eric J. Hobsbawm - **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, (2.B.); Ernest Gellner - **Uluslar ve Ulusçuluk**, (çev: Büşra Ersanlı Bahar - Günay Göksu Erdoğan), İnsan Yay., İstanbul, 1992.

⁶⁴ Kosta (Zangi)-"**Müşterek Devlet Dili Mes'elesi Münasebetiyle**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:17.

⁶⁵ Balo Bilatti - "**Milli Hareketlerin İdeolojik Esasları**", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1934, No:50, s:7.

⁶⁶ Balo Bilatti - "**Millet ve Dil**", Severny Kavkaz, Varşova, 1935, No:15, s:4.

⁶⁷ Bkz: "Varşova Şark Enstitüsü Yanında Şimali Kafkasya Dilleri Komisyonunun Teşkili", Severny Kavkaz, Varşova, 1935, No:15, s:27.

⁶⁸ Anlaşmanın tam metni için bkz: "**Kafkasya Konfederasyon Misakı**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:3, s:7-8.

⁶⁹ Noy Jordaniya - "**Kafkasya Konfederasyonu**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:3, s:12.

⁷⁰ M.Emin Resulzade - "**Tarihi Bir Akt**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:3, s:13.

⁷¹ İbrahim Çulık - "**On Altı Yıl Sonra**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No: 3, s:16.

⁷² Anlaşmanın imzalanmasıyla ilgili akisler için bkz: "**Kafkasya Misakı ve Matbuat**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:21-24 ve No:8, s:24-25.

⁷³ Said Şamil - **a.g.m.**, s:51.

⁷⁴ Emigrasyon içinde önemsiz sayılabilecek bu ayrışmayı sürükleyen M.Abatsiyev ve H. Hatayev çok uzak olmayan bir geçmişte KDB bünyesinde yer almışlardı. Abatsiyev 1924'de KDB'nin sağladığı bursla Prag Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini tamamlayan mülteci öğrencilerden biri idi (Bkz: "**Gortsı Kavkaza studentı uçaşçiyesya v Çehoslovakii**", Kavkazski Goret, Prag, 1924, No:1, s:71).

⁷⁵ M(agomed) Ç(ukua)-"**Beyinleri Altüst Olmuş İnsanlar**", Severny Kavkaz, Varşova, 1937, No:37, s:6.

⁷⁶ Bkz: "**Milyukofçu'nun Konferansında**", Severny Kavkaz, Varşova, 1937, No:37, s:8.

⁷⁷ Örneğin, "Kafkasya Konfederasyonu" haritasının "Kazakların hürriyet ve istiklal haklarını inkar ettiğini" yazan "Kazakiya" adlı dergiye "Severny Kavkaz"da verilen cevapta, "Rus emperyalizmi tarafından memleketimizde vücuda getirilmiş zararlı vaziyeti hala muhafaza etmeyi düşünen adamlarla konuşmanın mümkün olmadığı" hatırlatılmıştı (Bkz: "**Kafkasya Misakı ve Matbuat**", Severny Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:23).

⁷⁸ 1934 sonbaharında Polonya İçişleri Bakanı Bronislav Penatsji'nin öldürülmesi sonrasında "**Ukrayna Milliyetçileri Teşkilatı**" (O.U.N.) üyeleri takibata uğramış ve bazıları tutuklanmıştı. Varşova'daki mahkemede, Çekoslovak emniyetinin O.U.N mensuplarından Senika isimli militanın evinde gerçekleştirdiği bir operasyonda ele geçirdiği bazı dökümanlar da iddianamede yer almıştı. Bu belgelerden birinde teşkilatın Kafkasya'ya şu yönelik projesi ifade ediliyordu: "**Ukrayna devletinin hududlarını genişletmek ve devlet gelirlerini arttırmak için Karadenizle Hazar denizini bir kanal ile birleştirmek gerekir (...) Batıda hududu Krakov'a kadar genişletmek ve oradan Almanya'ya bir koridor açmaya çalışmalıdır**" (Bkz: "**Konovalets'in İştihalleri ve Kafkasya Birliği**", Severny Kavkaz, Varşova, 1936, No:22, s:32).

⁷⁹ Partik von zür Mühlen - **a.g.e.**, s:21.

⁸⁰ Bkz: "**Sık Sık Fikir Değişen Bir Başmuharir Hakkında**", Vpered, Varşova, 1937, No:2-4, s:2-4.

⁸¹ Tsalikattı'nın verdiği bu konferansa iştirak eden bazı isimler: Çernov, Prof. M. A. Slavinski, Dr. Kobilyanski, G.G. Ayolo, Ohannes Akinyan, Prof. A.İ. Lototski, Prof. Serbina, V.İ. Zaharko, H. Nakaşidze, A.Yemuhvari, V.M.Tyergul, S.Soykup. (Bkz: "**50-letniye vosstaniya na S. Kavkaze**", Volniye Gortsı, Prag, 1927,s:21-23)

⁸² Baytugan'ın 14 Aralık 1927'de Prag'da verdiği bu konferansın haberi için bkz: "**V Soyuza Gortsev Kavkaza v Ç.S.P**", Volniye Gortsı, Prag, 1928, No:6, s:25.

⁸³ Tambiy Elekhoti'nin 19 Aralık 1927'de Prag'da verdiği bu konferansın haberi için bkz: **a.g.y.**, s:25.

⁸⁴ "İki saat devam eden konferans mecliste hazır bulunan Çek ve Lehler tarafından alaka ve dikkatle dinlenmiştir. Konferanstan sonra mühendis Adil Bey sürekli ve devamlı alkışlarla takdir edilmiştir" ("**Muhacirler Arasında**", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:45, s:20).

⁸⁵ "Maruzacının son sözünden sonra klüp reisi profesör Kolaya Adil Beyi, muvaffakiyetli konferansından dolayı tebrik etmiş ve klup muhitine bir canlılık vermesi münasebetiyle ona resmen teşekkür etmiştir" (Bkz: "**Adil Beyin Maruzası**", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1934, No:49, s:29).

⁸⁶ Bkz: "**Varşova'da Kafkasyalılar**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:29.

⁸⁷ Brno'daki "*Ukrayna Talebe Cemiyeti*"nin daveti üzerine 5 Sonkanun 1935'de verilen bu konferansın hareketli geçtiği anlaşılmaktadır. Toplantıyı takip eden bir Kuzey Kafkasyalı ("*Kaşırğa*" mahlası kullanmaktaydı ki, muhtemelen Hüsnü Kaşago olmalıdır) dinleyicilerden "*Hür Kazak meselesi nedir?*", "*Kazak devleti fikri ne derece reel bir fikirdir?*", "*Ukrayna'nın Kafkasya Konfederasyonu ile bilavasita komşuluğu gerçekleşebilir mi?*", "*Kuzey Kafkasya milli fikrinin siyasi emelleri nedir?*", "*Hür Kafkasya Devletinden Ukrayna azınlığının durumu ne olacak?*" gibi ilginç sorular yöneltildiğini kaydetmiştir (Bkz: "**Küçük Haberler**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1935, No:10, s:24).

⁸⁸ Bkz: Kurtuluş, Berlin, 1936, No:17, s:496.

⁸⁹ Bkz: "**Varşova'da Maruzalar**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1936, No:24, s:26.

⁹⁰ Bkz: "**Varşova'da Maruzalar**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1936, No:24, s:26.

⁹¹ Bkz: "**Torjestyennoe zasedanie 'Volnih Gortsev'**", Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:3, s:20.

⁹² Bkz: "**10-letnie Ukraynskoj revolyutsii'**", Volniye Gortsı, Prag, 1927, No:3, s:20.

⁹³ Bkz: "**11 May v klube 'Prometey'**", Gortsı Kavkaza, Paris, 1930, No:17-18, s:58-61.

⁹⁴ Bkz: "**11 May v inih mestah sosredototsiya gorskoy emigratsii'**", Gortsı Kavkaza, Paris, 1930, No:17-18, s:61.

⁹⁵ Bkz: "**Zarubejnaya hronika**", Gortsı Kavkaza, Paris, 1931, No:27, s:30-31.

⁹⁶ Said Şamil - **a.g.m.**, s:50.

⁹⁷ Bkz: "**İstiklal Bayramını Tesi't**", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:40, s:30.

⁹⁸ Bkz: "**Pohoroni Ali Mardan Beka Topçibaşı**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:6.

⁹⁹ Şakman'ın konuşma metni için bkz: "Reç predstavatelya N.P.G.K. Tau-Sultana Şakmana, proiznesennaya nad moliloy Ali Mardan Beka Topçibaşı", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1934, No:7, s:6-7.

¹⁰⁰ M.E. Rezulzade - "**Josef Pilsudski**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1935, No:14, s:3.

¹⁰¹ Bkz: "**Mareşal Pilsudski'nin Defin Merasimi ve Kafkasyalıların Lehistan'ın Milli Matemine İştiraki**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1935, No:5, s:4-5.

¹⁰² Bkz: "**Kafkasya Kolonisinin Krakov Seyahati**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1935, No:16, s:26-27.

¹⁰³ Bu kurultayla ve alınan kararlarla ilgili olarak bkz: M - "**Moskova'nın Ruslaştırma Siyasetine Karşı 'Promete' Milletlerinin Protestosu**", Buduşeye, Varşova, 1936, No:1-2, s:5-6.

¹⁰⁴ Bkz: "**Ahmet Canbek'le Bir Sohbet**", (Röp: İlhan Öztürk), Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi, İstanbul, 1977, No:43, s:16.

¹⁰⁵ Ahmet Ali Şurdum (Şurdumyiko Ali) hakkında bilgi almak üzere konuştuğumuz Sn. Mesut Şurdum KDHP yayınlarının kimi zaman posta yoluyla, kimi zaman da elden 10-15 adet birlikte babasına ulaştığını, bunların Konya'daki evlerinde titizlikle saklandığını, Ahmet Ali Şurdum'un da Dr. Vasfi Güsar ve soyadını hatırlayamadığı Said isimli bir kişiye verdiğini ifade etmişlerdir. Mesut Şurdum, 1938'de babasının İstanbul'da kısa süre gözaltına alınmasından hemen sonra tüm yayınların bahçelerinde yakıldığını anlatmış, bu gözaltı sonrasında Ankara'dan evlerinin aranmasına yönelik verildiğini duyduklarını aktarmışlardır. (10 Haziran 1996 tarihinde yapılan sohbet).

¹⁰⁶ Bkz: "**Filistindeki Muhacirlerimiz**", Severnyı Kavkaz, Varşova, 1934, No:4, s:40.

¹⁰⁷ Ahmet Tsalıkatti ("**Ahmet**", "**A.Ts.**", "**Kurtatag**"), Elmurza Bekoviç Çerkaski ("**Elmurz**"), Said Şamil ("**S.**", "**S.B.**"), Barasbi Baytugan ("**Baris-biy**"), Tausultan Şakman ("**Şakman**"), Ahmet Canbek ("**Canbek Havjoko**", "**Havjoko**", "**Adige**", "**C.H.**"), Cemaleddin Kanukati ("**Cemal-eddin**"), Gazihan Bessolt ("**Gazi-han**"), Bahaeddin Hurş ("**Bahaeddin**", "**Emir Hasan**", "**Hurş**"),

Balo Bilatti ("Narton"), Adil Bek Kulatti ("Adil", "A.K"), Mirza Bek Kulatti ("Murza Bek"), Mogamed Çukua ("M.Ç.", "Ç."), Kosta Zangi ("Kosta"), Aytek Kundukh ("Seyyah"), Ahmet Ali Şurdum ("Şurdumyiko Ali") gibi mahlaslar kullanmışlardır.

¹⁰⁸ İlk 26 Mart 1927'de Prag'da çıkan "Volniye Gortsı"nin ikinci sayısı 3 Mayıs 1927'de, üçüncü sayısı 28 Haziran 1927'de, altıncı sayısı ise 19 Ocak 1928'de yayınlanmıştır. Dördüncü ve beşinci sayıları göremediğimizden yayın tarihlerini kaydedememekte; altıncı sayıdan sonra yayınlanıp yayınlanmadığını da bilememekteyiz.

¹⁰⁹ Tanımlama için bkz: "Çekoslovakya'da Kafkasya Hakkında", Severniy Kavkaz, Varşova, 1935, No:15, s:7.

¹¹⁰ Bkz: Volniye Gortsı, 1927, No:1, s:1.

¹¹¹ "Gortsı Kavkaza"nın ilk Türkçe-Rusça nüshasında "tekamül yolunda atılan adımlardan biri" olarak ifade edilen iki dille yayının gerekçeleri açıktır, ki bu başyazıda ifade edilmiştir: "Müslüman Şark'ın büyük bir ümitle baktığı bir memleket olarak yeniden doğan Türkiye'nin Kafkasya davasına eski sempatisini ihya etmek, an'ane haline gelmiş münasebeti takviye etmek" ve "bütüin Şark boyunca ikinci vatan diye yerleşen yüzbinlerce ırkdaşa" hitap edebilmek.. (Bkz: Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:35-36, s:1-2).

¹¹² Adıge dili ile örnekler için bkz: Svatopulk Çeh - "Adıqe", (çev: Batoko Harun), Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:40, s:18-21; Mirzemkue İzzeddin - "Adıqe ççixer", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:46, s:7-8; Oset dili ile örnekler için bkz: Farniatty Saluat - "Iblis", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:41, s:5; Bekir - "Zaerdae qaersyn", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:41, s:28; Farniatty Saluat - "Ci-ma?", Gortsı Kavkaza, Varşova, 1933, No:42, s:9.

¹¹³ **Put Svboda (Hürriyet Yolu)**: İlk sayısı Aralık 1934'te yayınlanan Türkçe-Rusça derginin sorumlu müdürlüğü Canbek Havjoko (Ahmet Canbek) tarafından yapılmıştır.

¹¹⁴ **Borba (Savaş)**: Sorumlu müdür olarak Canbek Havjoko gözüktüğü dergi Şubat 1936'da Türkçe- Rusça olarak çıkmıştır.

¹¹⁵ **Znamya Naroda (Millet Bayrağı)**: Canbek Havjoko'nun sorumlu müdürlüğünde Türkçe-Rusça olarak Mayıs 1936'da çıkmıştır.

¹¹⁶ **Naşa Tsel (Bizim Dilek)**: Türkçe-Rusça olarak 1936 Haziranında çıkmış, sorumlu müdürlüğünü Canbek Havjoko yapmıştır.

¹¹⁷ **Buduşeye (Gelecek)**: İlk sayısı Ağustos-Eylül 1936'da Ali Mirza'nın (?) yönetiminde Türkçe-Rusça olarak çıkmıştır.

¹¹⁸ **Natsionalnay Mısl (Milli Fikir)**: Şubat 1937'de Canbek Havjoko'nun yönetiminde Türkçe-Rusça olarak çıkmıştır.

¹¹⁹ **Vpered (İleri)**: Ali Mirza (?) yönetiminde Varşova'da çıkan bu dergi Mayıs 1937'de Türkçe-Rusça yayınlanmaya başlamıştır.

¹²⁰ **Naş Kray (Ülkemiz)**: 1937 sonbaharında (Ekim-Kasım) 1-2. birleşik sayı Türkçe-Rusça olarak Kurguko Cad'ın (?) sorumlu müdürlüğünde yayınlanmıştır.

¹²¹ **Golos Rodini (Vatan Sesi)**: Barasbi Baytuğan 'ın sorumlu müdürlüğünde, 1937'de Türkçe-Rusça olarak çıkmıştır.

¹²² **Priziv (Çağırış)**: 1938 yazında (Mayıs-Haziran) 1-2. birleşik sayısı Türkçe-Rusça olarak Balo Bilatti'nin idaresinde yayınlanmıştır.

¹²³ Örneğin - Zambek Chawzoko (Ahmet Canbek - Havjoko) - "Dzieje Alfabetu Adygejski Ego", Wschod, 1932, No:3-4 (7-8), s:68-71.

¹²⁴ Bu kitap Tsalikatti'nin 28 Nisan 1927'de Prag'da verdiği konferansın metnidir.

¹²⁵ Mehmet Fetgeri Şöenu'nun bu çalışması "M.F.Şanba" takma adıyla yayınlanmıştır.

¹²⁶ "Gorskaya Respublica"adlı kitabın yayına "hazırlanmışına" ilişkin kayıtlar mevcuttur. Ancak bu kitabın basıldığına dair bir ipucu bulunmamaktadır. (Bkz: "Hronika Gorskoy jizni", Kavkazski Goret, Prag, 1924, No:1, s:71 ve Tambiy Elekhoti - "Akhmed Tsalikatti", Gortsı Kavkaza, Paris, 1928, No:1, s:3).

¹²⁷ Örneğin Blenav Batoko Harun'un "Müzakerat-el Iujna" (1927), "Elifba-vel Şerkesiyye" (1929); "El Kirael Şerkesiyye" (1929); "Adıghe Bzehabz" (1931), "Adıge Alfabe" (1931) ve diğer eserleri.

¹²⁸ Rasem Rüşdü -The Tragedy of a Nation, 1939.

¹²⁹ Aytek Kundukh - Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi), (Haz: Tarık Cemal Kutlu), Gözde Kitaplar Yay., İstanbul, 1988.

¹³⁰ Paul Kennedy - **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev:Birtane Karanakkı), T.İş Bankası Yay., Ankara, 1990, s:362.

¹³¹ Partik von zür Mühlen - **a.g.e.**, s:25.

¹³² Said Şamil notlarında şunları söyleyecektir: "Polonya'ya geldiğim sırada, Mareşal Pilsudski artık yoktu. Fakat Polonya hala onun platformu üzerinde duruyordu. Bu büyük insanın; Fransa ile olan askeri bağlantılarına bakmadan, Almanya ile on yıllık bir adem-i tecavüz anlaşması imzalaması ve Rusya'ya karşı olan düşüncelerini Hitler'e açması, bu da yetmiyormuş gibi Polonya ordusunu Rusya'ya karşı yapılacak müşterek harekatta Almanya'nın motorize ağır silahlı kitalarına yardımcı olacak mahiyette portatif silah ve süvari birliklerle teçhizi; Mareşal'ın ne pahasına olursa olsun Rusya'yı parçalamak için Almanlarla işbirliği etmeye hazır olduğunu gösterir." (Bkz: Said Şamil - **a.g.m.**, s:52)

¹³³ G. Kostyuk - **"İkinci Dünya Savaşının Hazırlanmasında Molotov-Ribbentrop Paktının Önemi"**, Dergi, SBÖE Yay., Münih, 1960, No:19.

¹³⁴ **Hüseyin Kumuz (1890-1964)**: Abaza/Abazin. 28 Aralık 1890'da Battalpaşa'da doğdu.1908'de Tiflis Askeri Okulu'ndan mezun oldu. Görevli olarak 1917 sonbaharında Polonya'ya gitti. 1918-1919 yıllarında "Çerkes Tümeni"nde topçu subaylığı yaptı. 1920'de mülteci olarak Türkiye'ye geçti. Bir grup arkadaşıyla 1927'de Polonya Ordusu'na katıldı ve yüzbaşı rütbesiyle göreve başladı. 1940 yılında önce Türkiye'ye, daha sonra Ortadoğu'ya gitti. Savaş sonrasında İngiltere'de yaşadı. Abazin, Kabardey, Türk, Rus, Leh, Fransız ve İngiliz dillerini bilen Kumuz 1951 Ağustosunda "Kavkaz" dergisinin çıkarılmasına iştirak etti. 29 Kasım 1964'te Londra'da öldü. (Bkz: "**Hüseyin Kumuz**", Obyedinenny Kavkaz, Münih, 1964, No:2-3, s:61-62).

¹³⁵ Partik von zür Mühlen - **a.g.e.**, s:36.

¹³⁶ Sefer E. Berzeg - **Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü**, Samsun, 1995, s:221.

(Kafkasya Dağlıları Halk Partisi'ne ilişkin bu çalışma "**Tarih ve Toplum**" dergisinde iki bölüm halinde yayımlanmıştır: M. Aydın Turan: "**Promethe Hareketi'nde Kuzey Kafkasya Mültecileri: Kafkasya Dağlıları Halk Partisi (1926-1940)**", Tarih ve Toplum, İstanbul, 1997, No:161, s:49-57; No:162, s:39-47).